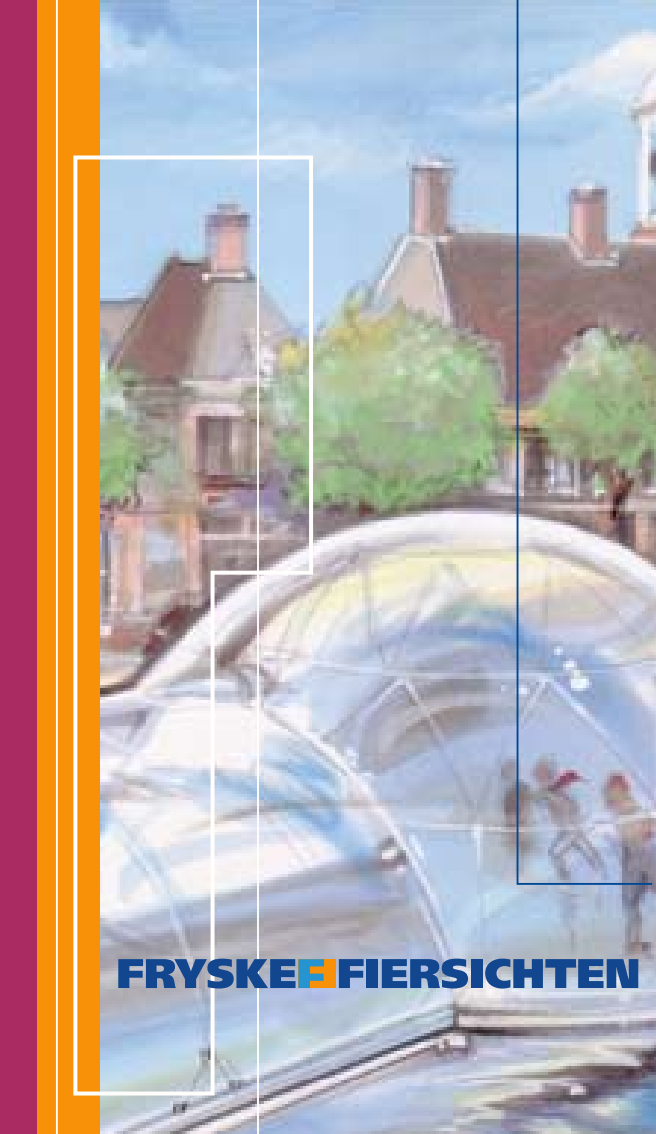

provinsje fryslân
provincie fryslân

eindrapportage

FRYSKE FIER SICH T

Ideeën en projecten
voor Fryslân in 2030

FRYSKE F I ERSICHTEN

COLOFON

Tekst:

SMO

Provincie Fryslân

Eindredactie:

Provincie Fryslân, afd. Communicatie

Foto's:

Het Hoge Noorden

SMO

Provincie Fryslân

Vormgeving:

WEDA Design

Uitgave:

Instituut SMO

© Januari 2007

Voorwoord

Fryske Fiersichten staat voor Friese vergezichten. Vergezichten passen in letterlijke zin goed bij het open Friese landschap. Maar het begrip is ook in figuurlijke zin toepasbaar op het toekomstdebat dat de provincie Fryslân heeft gevoerd met de Friese bevolking over de vraag hoe de provincie er in 2030 uit moet of kan zien. Bij een toekomstdebat moet je je openstellen voor veranderingen en lef hebben ver vooruit te willen kijken.

Veel provinciale plannen kijken vier tot tien jaar vooruit. Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten wilden samen met de bevolking van Fryslân en anderen die zich met deze provincie verbonden voelen de discussie aangaan over de verder weg gelegen toekomst. En dan geen abstracte discussie, maar in de vorm van zo concreet mogelijke projectideeën. Tegelijk was het uitgangspunt van Fryske Fiersichten dat de discussie niet beperkt mocht worden door welke randvoorwaarde dan ook. Deze mate van beleidsmatige vrijheid vooraf is heel bijzonder (zo niet uniek) in Nederland. Inzet van dit alles was en is om een ontwikkelingskalender voor de langere termijn te presenteren. Professor dr. W.J. de Ridder, futuroloog en directeur van de Stichting Maatschappij en Onderneming, heeft het toekomstdebat begeleid. Provinciale Staten hebben in de zomer van 2006 ingestemd met het "Plan van Aanpak toekomstdebat Fryslân 2030". Daarin staat onder andere dat de belangrijkste functie van het debat is om als ideeëngenerator te fungeren. Dat is gelukt.

Hoe zag dit toekomstdebat eruit?

Een centraal element vormde de website www.fryskefiersichten.nl, waarop zowel actuele als achtergrondinformatie kwam te staan over het debat. Projectideeën konden rechtstreeks via deze website worden ingediend. Anderen konden daar dan weer op reageren. Direct na afloop van elk debat kon men op de website een journaal daarover met filmfragmenten, impressies en interviews raadplegen.

De debatten zelf bestonden uit vijf bijeenkomsten bij mij thuis met experts van binnen en buiten Fryslân, over thema's als economie, toerisme, ruimte, verkeer, water en cultuur. Daarnaast hebben we drie publieksbijeenkomsten gehouden in Sneek, Leeuwarden en Drachten en een apart jongerendebat. Als klap op de vuurpijl hebben we twee zeer geslaagde bijeenkomsten in Groningen en Amsterdam georganiseerd voor de zogenaamde Friezen om utens.

Ik kijk niet alleen met voldoening terug op het proces als zodanig, maar ook – en dat is nóg belangrijker – op de oogst daarvan. Die heeft alle verwachtingen overtroffen. Gingen wij aanvankelijk uit van een mogelijke oogst van 100 tot 200 interessante ideeën, uiteindelijk is dat aantal maar liefst vier keer zo hoog geworden! Er zijn in totaal bijna 700 project-ideeën ingediend, waarvan een groot aantal betrekking heeft op cultuur en toerisme, twee thema's die nauw gelieerd zijn aan de identiteit van Fryslân.

Op de projectideeën zelf zal ik niet ingaan, die vindt u in de rapportage die prof. W.J. de Ridder heeft opgesteld. Dat is een bloemlezing van alles

wat is ingebracht (de rest treft u op een CD-ROM aan). Ik merk op dat de rapportage voor zijn verantwoordelijkheid komt, omdat in het Plan van Aanpak expliciet is gekozen voor een apolitiek karakter in deze fase van het toekomstdebat. Met Provinciale Staten is afgesproken dat 'de politiek' in beeld komt nadat de rapportage van professor De Ridder aan de Staten ter hand is gesteld. De bedoeling is dat de nieuwe Staten – op 7 maart a.s. zijn er provinciale verkiezingen – hierover besluitvorming gaan plegen. Pas dan zal ook het College van Gedeputeerde Staten zich een oordeel gaan vormen over de uitkomsten.

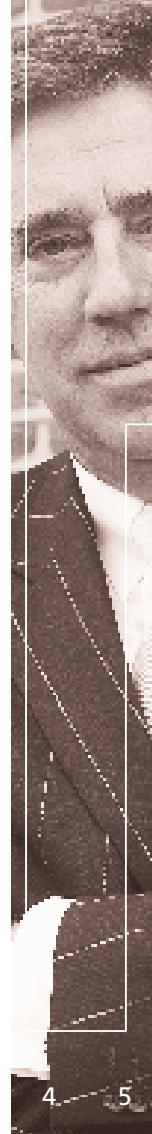
Al eerder hebben wij erop gewezen dat een toekomstdebat als het voorliggende bij de Friese burgers verwachtingen schept. Zou dit rapport in een kast belanden, dan verspeelt de provincie de komende periode veel krediet. Wordt aan het toekomstdebat een serieus vervolg gegeven, dan voldoen wij als overheid aan de – terechte – verwachtingen van de burgers. Ik heb er alle vertrouwen in dat dit gaat gebeuren.

Fryske Fiersichten heeft zowel bij de deelnemers als bij de organisatoren veel positieve energie losgemaakt, die het waard is om omgezet te worden in concrete projecten die het Fryslân van 2030 verder vorm zullen geven. Ik hoop dat u bij het lezen van de rapportage deze positieve energie ook zult ervaren.

Drs. E.H.T.M. Nijpels

Commissaris van de Koningin in de provincie Fryslân

Inhoud

Voorwoord van drs. E.H.T.M. Nijpels, Commissaris van de Koningin in de provincie Fryslân	02
Op weg naar de wereld van 2030	08
1. Ideeën en projecten van het cluster: het Friese leven	21
2. Ideeën en projecten van het cluster: inrichting van Fryslân	46
3. Ideeën en projecten van het cluster: energie en water	72
4. Ideeën en projecten van het cluster: sport en beleving	84
5. Ideeën en projecten van het cluster: Afsluitdijk	102
Ten slotte	112
Bijlage 1: Informatie over Fryske Fiersichten	114
Bijlage 2: Lijst van ontvangen ideeën en projecten	118

Op weg naar de wereld van 2030

Het toekomstdebat Fryske Fiersichten heeft veel ideeën en projecten opgeleverd die voor Friesland van groot belang zijn. Zij zijn zo belangrijk, omdat zij de Friese identiteit versterken of de economische toekomst veiligstellen van degenen die in Fryslân wonen, de jongeren in het bijzonder. Alvorens deze ideeën en projecten de revue te laten passeren, worden enkele trends geschetst die de achtergrond vormen van deze zoektocht naar kansrijke initiatieven.

Enkele trends

Over Fryslân in 2030 is al veel bekend. De meeste Friezen van 2030 zijn al geboren. Fryslân zal de komende 25 jaar natuurlijk geschiedenis schrijven, maar in essentie zal de historie van Fryslân niet wezenlijk meer veranderen. De Friese cultuur is immers van alle tijden. Maar op andere gebieden zal er tot 2030 wel veel gebeuren. Enkele trends laten zien wat ons zoal te wachten staat:

• *Computers*

Computers dringen nog verder door in het leven van mensen. De komende jaren worden ze op vrijwel elk terrein in ons dagelijks leven ingezet. Nu al nemen wij beslissingen op basis van informatie die computers geven. Het is de navigator in de auto, de mobiele telefoon waarvan wij afhankelijk zijn geworden. Over enige jaren brengt de vertaalcomputer ook de Friese literatuur onder de aandacht van iedereen die daarvoor belangstelling heeft. Steeds meer mensen zullen

met elkaar zijn verbonden via mobiele telefoons en internet. Als we met elkaar spreken, zullen we elkaar steeds vaker ook kunnen zien. De beleving van wat we meemaken, wordt intenser en we zullen de emoties van die beleving vaker opzoeken. Steeds meer mensen zoeken naar bezinning, naar idealen in hun leven en willen die samen met anderen bereiken. Beleving is ook de reden van de grote belangstelling voor Friese architectuur en het karakteristieke van het Friese landschap, omdat deze uiterlijke vormgeving intense gevoelens van saamhorigheid oproept. Ook de Friese vlag is een uiterst krachtig symbool van Fryslân.

De communicatiemogelijkheden bieden nieuwe kansen voor kleine gemeenschappen waar mensen elkaar op vele manieren van dienst zijn. Klanten krijgen meer invloed op bedrijven. Toeristen willen zelf hun vakantie plannen en bedrijven zetten zich allengs meer in om op deze wensen zo goed mogelijk in te spelen. Ook overheden gaan zich in toenemende mate opstellen als organisaties die dienstbaar zijn aan de burger.

• *Globalisering*

Wij leven in een tijd van sterke globalisering, waarin de wereldeconomie snel groeit. Nieuwe landen komen op. China is steeds meer een fabriek waar bedrijven uit alle werelddelen hun producten laten maken. Veel mensen uit deze opkomende landen willen de wereld verkennen. Fryslân kan daardoor nieuwe toeristische markten aanboren. Sport en recreatie zijn zeer kansrijke sectoren van de toekomst. De economie zal zich hier steeds meer op richten.

De gevolgen hiervan zullen ook zichtbaar zijn op het Friese platteland, waar voor landbouw en veeteelt steeds minder ruimte noodzakelijk is. In 2030 is veel vlees niet meer afkomstig van dieren. Ook brood wordt niet meer gemaakt uit graan dat eerst op het land heeft gestaan. Productie van levensmiddelen op basis van levende organismen zal in elk geval gedeeltelijk worden verdrongen. Zoals het 20 jaar geleden ondenkbaar was dat de printer bij mensen thuis ooit boeken zou produceren, zo is het nu moeilijk om voor te stellen dat brood en vlees over 20 jaar uit een soortgelijke machine komen.

• **Energie**

De verwachte mondiale economische groei vergroot in de komende jaren de behoefte aan energie. De zoektocht naar duurzame energie wordt steeds intensiever. Zonne-energie breekt door en met waterstof als energiedrager ontstaat een nieuwe energiesector. Fryslân zal gaan meemaken dat de dieselmotor in de pleziervaart wordt vervangen door de geruisloze elektromotor, die óf wordt aangestuurd door zonnecellen die in de zeilen zijn geplaatst, óf door waterstofbatterijen van stroom wordt voorzien. Als gevolg hiervan mag een nieuwe generatie zeil- en motorboten worden verwacht en zullen in het toerisme nieuwe vormen van watersport worden ontwikkeld. En waarom zouden deze schepen niet in Fryslân worden gebouwd?

• **Recreatie**

We merken steeds vaker dat vrije tijd in feite niet bestaat. In onze vrije tijd willen we zoveel mogelijk meemaken, dus vrije tijd staat gelijk aan

hard werken. Anders gezegd: in de tijd waarin wij vrij zijn, zoeken wij naar maximale beleving. De economie past zich hier inmiddels op aan. In veel steden verschijnen grote stadions waar mensen gezamenlijk evenementen bijwonen, ook op andere terreinen dan de sport. Grote festivals trekken elk jaar meer mensen. Fryslân doet er al volop aan mee, maar er ligt ook op dit terrein nog een wereld open waar we ons nog nauwelijks een voorstelling van kunnen maken.

• **Bevolking**

Volgens verschillende scenario's zal de Nederlandse bevolking tot 2030 groeien naar een omvang tussen de 17 en 20 miljoen inwoners. Maar niet alleen het aantal mensen neemt toe, ook de samenstelling van de bevolking verandert. Derhalve loopt het aantal 65-plussers in Fryslân de komende decennia op tot rond de 130.000 in 2030. In dat jaar zal bijna 1 op de 5 Friezen 65 jaar of ouder zijn. Door de medische vooruitgang en de toenemende welvaart zal het grootste deel van deze senioren bestaan uit vitale, goed opgeleide en kapitaalkrachtige mensen die nog volop deelnemen aan de maatschappij. Ze kunnen zichzelf uitstekend redden en zijn als consumentengroep belangrijk voor een breed scala aan producten en diensten. Daarom doet zich de komende jaren een sterk veranderende vraag voor naar voorzieningen als winkels, welzijnsvoorzieningen, dienstverlening, levensloopbestendige woningen, woonzorgcomplexen en intramurale zorgvoorzieningen. Voortvloeiend uit de vergrijzing zullen ook nieuwe vragen ontstaan op het gebied van mobiliteit, recreatie en (zinvolle) vrijetijdsbesteding.

In Fryslân wonen ruim twintigduizend niet-westerse allochtonen, wat neerkomt op bijna 3,5% van de Friese bevolking. Dat is laag vergeleken bij het aandeel niet-westerse allochtonen – ruim 9% – in geheel Nederland. De samenstelling van de allochtonen in Fryslân wijkt bovendien opvallend af. Veel Friese gemeenten hebben namelijk te maken met een groot aantal asielzoekers onder de allochtonen. Ook voor Fryslân geldt dat de allochtone groepen zich concentreren in de stedelijke kernen. Gezien de huidige samenstelling van de allochtonen in Fryslân zullen internationale ontwikkelingen in vluchtelingenstromen en het asielbeleid belangrijke factoren zijn voor de toekomstige etnische samenstelling van de bevolking.

• *Platteland*

Fryslân heeft van oudsher een belangrijke landbouwfunctie. Die functie blijft behouden, maar in de toekomst wordt de landbouw naast een economische productiefunctie steeds meer gecombineerd met andere activiteiten, zoals recreatie, waterberging en natuurbeheer. Het platteland krijgt minder betekenis als plaats waar voedselproductie plaatsvindt en meer waarde als ruimte om te wonen en te recreëren. Het beheren van het landschap wordt daarmee ook een taak van agrariërs, met de overheid als partner. Deze ontwikkeling is al gaande. Wonen, ruimte en infrastructuur worden steeds meer een terrein waar het particuliere bedrijfsleven en de overheden elkaar ontmoeten en samen tot grootse prestaties kunnen komen.

• *Klimaat*

Dat het klimaat verandert, is een trend die algemeen aanvaard wordt. De opwarming van de aarde is immers een van de bedreigendste ontwikkelingen van de toekomst. De exacte gevolgen van de klimaatveranderingen zijn moeilijk te voorspellen, omdat het wereldklimaat een complex systeem is. Dát de temperatuur de komende eeuw stijgt, is echter een feit. Een belangrijk gevolg is de stijging van de zeespiegel. Tussen 1900 en 2000 is de zeespiegel al met 20 cm gestegen en voor deze eeuw wordt een stijging van 60 cm voorspeld. De kustverdediging moet worden versterkt.

Het stijgende zoute zeewater verhoogt niet alleen het risico op overstromingen, het tast ook de kwaliteit van het water in de kustgebieden aan. Bovendien daalt de bodem. De bodemdaling in Fryslân wordt voornamelijk veroorzaakt door veenoxidatie, gaswinning en zoutwinning. In de veengebieden kan de bodem tot 2030 met 5 tot 20 cm dalen en in het noordwesten van Fryslân voorziet het Wetterskip Fryslân een bodemdaling die kan oplopen tot 30 cm. Als de zeespiegel stijgt terwijl de bodem daalt en er tevens een toename is van de hoeveelheid neerslag, neemt de kans op overstromingen in de toekomst aanzienlijk toe. Dat geldt voor Nederland in het algemeen en voor Fryslân in het bijzonder.

Deze trends komen in veel ideeën en projecten terug. Zij zijn bij de indieners blijkbaar bekend en vormen een belangrijk referentiekader in de plannen voor Fryslân die in het toekomstdebat Fryske Fiersichten bijeen zijn gebracht.

Ingediende ideeën en projecten

De inzendingen in het kader van Fryske Fiersichten zijn ter wille van de overzichtelijkheid geclusterd, waardoor de volgende categorieën zijn ontstaan:

- Fries leven
- Inrichting van Fryslân
- Energie en water
- Sport en beleving
- Afsluitdijk

Met 'Fries leven' wordt getoond wat Friezen denken, voelen en ervaren. Duidelijk zijn de trends in de richting van grotere behoefte aan zingeving en spiritualiteit. Onthaasten, stilte, verdieping en culturele beleving behoren tot essentiële waarden en zijn in 2030 de basis van nieuwe economische kernactiviteiten in Fryslân. Wat tot voor kort als alternatief, zinloos of verspillend werd aangemerkt, wordt steeds meer als veelbelovend en economisch renderend gezien. Ook de Friese taal is een bindend element, maar er is veel meer. Het is ook het gemeenschapsgevoel en de levensoriëntatie.

De deelnemers aan het toekomstdebat kiezen daarbij hun eigen weg. In een tijd van informatierevolutie, economische wedloop en maatschappelijke hectiek wordt de voorkeur gegeven aan onthaasten en aansluiting bij de hedendaagse 'slow movement'.¹ Het lijkt erop dat de Friezen de tijdgeest goed aanvoelen. Het nader uitwerken van deze keuze, het onderzoeken wat steden en regio's in andere delen van de wereld op dit terrein ondernemen zou uitermate profijtelijk kunnen zijn voor het formuleren van provinciaal beleid op dit terrein.

In het cluster 'Inrichting van Fryslân' zijn veel ideeën en projecten samengebracht die zich richten op wat je ziet als je in Fryslân bent. Daarbij valt op dat niet over de stad kan worden nagedacht zonder er het landelijk gebied bij te betrekken. In de voorstellen is zichtbaar dat mensen naar het echte, het authentieke zoeken en daarmee nieuwe waarden ontdekken. Dat is kwaliteit, daar worden mensen enthousiast over, daar zijn ze bereid voor de wereld te bereizen om er kennis van te nemen. Essentieel is de zoektocht naar wat typisch Fries is. Friese architectuur, Fries landschap - velen weten wat het is, maar toch is het niet dusdanig vastgelegd dat plannen voor de inrichting van Fryslân aan de eisen van Friese architectuur kunnen worden getoetst. Het is ook het antwoord op de kritiek die op veel plaatsen in Fryslân op de nieuwbouw wordt

¹ Deze beweging heeft geleid tot de vorming van wat 'slow city' wordt genoemd. Slow city staat voor een internationaal netwerk van steden. Steden die zich bij dit netwerk aansluiten, verplichten zich om zich actief in te zetten voor het realiseren van een aantal doelen die de kwaliteit van het leven in hun stad verbeteren. Om toegelaten te worden tot het netwerk wordt een stad beoordeeld op zijn activiteiten en intenties op dit terrein. Zie ook: www.cittaslow.net.

gehoord. Het ontwikkelen van een pakket van eisen waaraan ruimtelijke en architectonische voorstellen moeten voldoen om in aanmerking te komen voor het predikaat 'Fries design' ligt in het verschiet. Er zijn veel Friese architecten die aan het opstellen van de criteria van het Fries design willen meewerken. Dit keurmerk zal een belangrijke stimulans zijn om de herinrichting van het Friese platteland en de vitalisering van de Friese steden en dorpen effectief ter hand te nemen.

Het cluster 'Energie en water' is heel bijzonder. Hoewel in ons land veel werk wordt gemaakt van het milieuvriendelijk maken van aardgas is er geen voorstel ingediend om daar in Fryslân een bijdrage aan te leveren. Dit staat in schril contrast met de realiteit, waarin de provincie Fryslân actief deelneemt aan 'Energy valley' en de daarmee verbonden programma's. De inzenders kiezen voor wat vaak alternatieve en duurzame energie wordt genoemd: energie uit wind, zon, eb en vloed, biomassa en afval. Ook hier een eigen Friese benadering in een richting die ook in steeds meer toekomstscenario's een hoofdrol speelt en derhalve als kansrijk kan worden aangemerkt.

Toch bestaat de indruk dat het in Fryslân ontbreekt aan draagvlak en vertrouwen in deze ontwikkeling. De Nuon solarboot wordt met enthousiasme begroet, maar de gedachte dat deze boot de metafoor is voor een majeure ontwikkeling op energiegebied heeft nauwelijks postgevat. Een beperkte, maar intensieve inspanning om gezamenlijk met de belangrijkste actoren in Fryslân een beeld te vormen van de marktkansen van de Friese energie-initiatieven in de tijd tot 2030 lijkt zeer wenselijk. De confrontatie met wereldwijde verwachtingen over duurzame energie, op de

2030

wijze waarop er in Fryslân aan wordt gewerkt, zal aantonen dat zich op dit terrein een zeer grote markt aandient.

Daarnaast is er het cluster 'Sport en beleving'. Enerzijds traditioneel Fries, want met sport heeft Fryslân een wereldnaam opgebouwd. Anderzijds vernieuwend, want de belevingseconomie is aan een snelle opmars bezig. Er zijn veel ideeën om aan te sluiten bij de ontwikkelingen in deze sterk groeiende sector. De sporter, de toerist en de Friezen zelf willen de emotie van de sport zo intensief mogelijk meemaken. Niet individueel, maar vooral collectief. Aanwezig zijn bij grote manifestaties, met grote groepen tegelijk sport beoefenen en daarbij niet één activiteit uitvoeren, maar liefst verschillende achter elkaar.

Sport en cultuur versterken elkaar, cultuur en toerisme doen dat ook. Misschien ligt hier in 2030 wel de grootste inkomstenbron van Fryslân. De vrijetijdsmarkt is een snelgroeiend deel van wat wel de belevingseconomie wordt genoemd. Er kunnen scenario's voor 2030 worden opgesteld die laten zien dat de belevingseconomie tegen die tijd even groot is als de agrarische sector 100 jaar geleden. Als Fryslân in staat is om van haar authentieke wijze van beleving de brug te slaan naar de toekomstige, dan is het economische perspectief van de provincie beslist gunstig te noemen.

Ten slotte is een apart cluster gewijd aan de Afsluitdijk. Voor buitenstaanders is dit verrassend, voor de deelnemers aan het debat is het vanzelfsprekend. In alle bijeenkomsten van Fryske Fiersichten kwam de Afsluitdijk prominent aan de orde.

Nu wil het toeval dat deze toegangspoort tot Fryslân moet worden aangepast aan de actuele eisen van het klimaat. “Nu de Afsluitdijk ingrijpend moet worden verbouwd, doe het dan meteen goed” is de veelgehoorde boodschap. Even verrassend is dat zeer veel voorstellen voor de Afsluitdijk als het ware op elkaar zijn afgestemd. Zij vormen een puzzel waarin nog maar weinig stukjes ontbreken. Daarmee wordt aangesloten bij het nieuwe elan dat in deze jaren de wereld overtrekt.

Op veel plaatsen wordt reeds oogverblindend gebouwd. We hoeven daarvoor niet naar Dubai met zijn extreme gebouwen, of naar China waar de meest geprononceerde architectuur in alle vormen en maten een kans krijgt. Dichter bij huis, in Zuid-Europa bijvoorbeeld, waar steden als Barcelona en Valencia zichzelf op de kaart zetten. Of nog beter, Londen, waar vrijwel alle belangrijke sportcomplexen in verband met de naderende Olympische Spelen aan hoge eisen worden aangepast. De Afsluitdijk is voor veel Friezen een ‘landmark’, die ‘bij de tijd’ moet zijn. Het moet een plek zijn waar zichtbaar is wat veel Friezen belangrijk vinden: woningbouw onder Friese architectuur, de nieuwste getijdencentrale voor de elektriciteitsvoorziening, toeristische topattracties en museale evenementen die het Friese leven van vroeger en nu uitbeelden.

Fryske Fiersichten is een innovatief toekomstdebat gebleken. Het heeft veel ideeën en projecten van de Friese deelnemers in kaart gebracht. Tevens zijn enkele opties voor het provinciaal beleid geformuleerd waarvan bij de start van het publieksdebat nog geen spoor te bekennen was. Tegelijkertijd blijken de ideeën en projecten die zijn ingediend verrassend futuristisch. Kortom, de toekomst van Fryslân is diep geworteld in het

denken van de deelnemers aan dit debat. Veel voorstellen sluiten uitstekend aan bij belangrijke trends en zijn daarmee concrete invullingen van onderwerpen die de komende tijd sterk op de voorgrond staan. Dit blijkt uit de volgende hoofdstukken, waarin een overzicht is gegeven van de ideeën en projecten in de verschillende clusters.

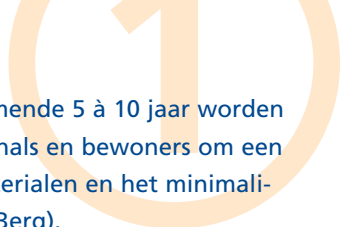
1. Ideeën en projecten van het cluster: het Friese leven

Het Friese leven is waard om vastgelegd, beschreven en getoond te worden. Nog belangrijker is om het verder te ontwikkelen en te promoten, zodat het een stevige basis zal vormen voor wonen, werken en leven in Fryslân. Bij de vele ideeën om het Friese leven in te zetten als middel om de Friezen te ondersteunen in hun zoektocht naar hun plaats in de toekomst, is geen onderscheid gemaakt naar de voorstellen van degenen die in Fryslân wonen en degenen die Fryslân belangrijk vinden om er tijdelijk te verblijven.

Ontdekken van het Friese leven

Het Friese leven laat zich niet eenduidig beschrijven. Voor sommigen staat Fryslân voor rust, ruimte en veiligheid, voor anderen is Fryslân de meest geschikte plek om te lanterfanten. Voor een enkeling is het een droombeeld om van Fryslân een openluchtmuseum te maken, waarin de bewoners worden betaald om het oude leven te behouden. Zij ontvangen een inkomen van de toeristen die aan de grens van Fryslân een toegangsprijs moeten betalen (W.M.J. Arets). In dit kader past het pleidooi voor de vestiging van kleinschalige ondernemingen in dorpen en buurtschappen die recht krijgen op bepaalde voordelen, zoals gratis taxivervoer (H. Tromp).

Met de gemeente Tytsjerksteradiel moeten bij wijze van proef innovatieve projecten worden uitgevoerd om een sterkere sociale cohesie tot

stand te brengen. In een actieplan voor de komende 5 à 10 jaar worden ontmoetingsplaatsen gecreëerd voor professionals en bewoners om een beter gebruik te realiseren van natuurlijke materialen en het minimaliseren van afval (P. Kloosterman en D. van den Berg).

Accentuering van kleinschaligheid (A. Gelderblom, R. Salverda en P. Dijkstra) en het dorpse karakter (J. Dicke) maken Fryslân geschikt als proeftuin voor het 'slow concept'. Fryslân moet in de ogen van velen een slow regio worden, als tegenpool van de hectiek van de Randstad en het Ruhrgebied (B. van der Tuuk). Daarmee wordt ingespeeld op de groeiende belangstelling voor de internationale slowfoodbeweging, die nieuwe perspectieven biedt voor de afzet van Friese producten (H. Kapteijn). Hierbij sluit aan de gedachte om onder het motto 'slow tourism' Fryslân relatief onbereikbaar te maken. Toeristen kunnen slechts een beperkt aantal plaatsen gemakkelijk bereiken en moeten zich vanaf daar door de provincie verplaatsen met huifkarren, kleine elektrische auto's of met elektrische boten (M. den Braber). Fryslân is de aangewezen plaats om stiltegebieden te creëren, waar een beperkt aantal toeristen mag vertoeven om naar de stilte te luisteren (W.M.J. Arets).

De geschiedenis van Fryslân gaat terug tot ver voor het geboortjaar van Christus. De geschiedenis is rijk en interessant, waardoor er alle reden is om meer over de Friese geschiedenis te publiceren. Die kennis moet gemakkelijk toegankelijk zijn (R. Reversma). Op basis van deze informatie kan Fryslân bepalen wat voor de provincie mooi en goed is. Is dat eenmaal vastgesteld, dan kunnen Friese organisaties er betekenis aan geven

in de sector waarin zij actief zijn (J. Hofstra).

Een voorschot op deze uitwerking wordt genomen met de invulling van het concept Beleefplaats. De Beleefplaats is een voorstel dat associeert met Marktplaats en met BeleefFryslân. Het speelt in op de vraag naar mooie plekken voor recreatie en onthaasting én om bij te dragen aan behoud en ontwikkeling van de cultuur en historie in Fryslân (H. de Boer). Zo kan er een nieuwe invulling worden gegeven aan het buurt- en welzijnswerk wanneer bewoners voor elkaar zorgen en professionele zorgverleners zoals de huisarts een ondersteunende rol spelen (L. Wassenaar). Dorpsgenoten kunnen gezamenlijk energie inkopen, gezamenlijk een camping leiden en het buurtvervoer regelen (T. Vellenga). Oudere bewoners nemen de rol van coach voor jongeren op zich, met bijstand van maatschappelijke organisaties (N. Hakman).

Een stap verder gaat het voorstel om het groepswonen ook in formele zin toe te passen op de Friese dorpsgemeenschap. Dit leidt onder andere tot een echte vereniging van bewoners, met een bestuur en een concrete doelstelling. Deze vereniging beschikt over een ontmoetingsruimte, een ballotagecommissie en een groepje dat activiteiten initieert. Met toekomstige bewoners en huiseigenaren die hun huis willen verkopen, wordt overlegd waarbij nieuwe bewoners niet verplicht worden om zich aan te sluiten bij de vereniging. Een interessante bijkomstigheid is dat door de zelfstandigheid van deze vereniging elk dorp een eigen woon- en leefstijl krijgt. Daardoor kunnen dorpen zich van elkaar onderscheiden (W. Kuipers).

Een andere invulling is de revitalisering van het dorpshuis. Dat moet niet alleen een ontmoetingsplek zijn, maar ook een werkplek. Daardoor wordt het beter mogelijk om in Fryslân te werken voor een werkgever in de Randstad (M. den Braber, G. Schriemer en H. Groothof). Een stapje verder gaat de gedachte om bedrijfsverzamelgebouwen te realiseren, met als bijzonder element de beschikbaarheid van een rondreizend team van specialisten, zoals een accountant, en experts op de specifieke werkterreinen van de ter plekke gevestigde ondernemers (M. Oostenbrug).

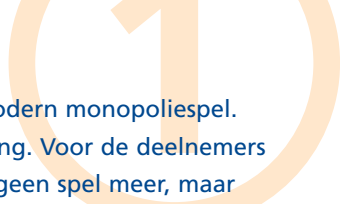
Uit de voorstellen blijkt telkenmale een grote behoefte om inhoud te geven aan onze sociale toekomst (N. Schotsman). Geef dorpen een budget om de gemeenschapszin te organiseren (R. Poppen) en een culturele intercedent aan te stellen, die de vrije hand krijgt om evenementen te organiseren (E. Bausch). Hierbij sluit de gedachte aan om voor culturele verenigingen een soort sponsorloterij te organiseren. De loterij kan worden genoemd naar Adriaen van Cronenburg, een excellent portretschilder en een van de vroegst bij naam bekende kunstenaars van Fryslân (G.P. Karstkarel). Ook de inrichting van woonunits voor alleenstaande werkenden (M. Vrande van Bruggen en R. Wijmenga), die geheel of gedeeltelijk door de bewoners zelf worden gerealiseerd (P. Ytsma), is een idee dat hierbij aansluit.

Deze gedachten maken de weg vrij voor het creëren van een tential gehuchten in Fryslân met een evenwichtige ecologische structuur. Deze dorpen werken in coöperatief verband en zijn zelfvoorzienend op het gebied van energie en voedsel. De producten waarin deze gemeenschap-

pen niet zelf kunnen voorzien, worden door de coöperatie ingekocht om inkoopvoordelen te realiseren (W. Smink). Boerderijen die hun agrarische functie verliezen, worden benut als woonruimte voor ouderen die met behulp van Lets (Local Exchange Trading System) deels in hun eigen onderhoud voorzien (J. Dicke). Met een Fryslân Cross Roadshow kan een nieuwe gemeenschap worden gebouwd: met gebruikmaking van moderne communicatiemiddelen kan een rally door Fryslân het ideale Friese leven vorm geven. De deelnemers krijgen onderweg opdrachten over wonen, energie, zorg en samenleven. Zij vertellen elkaar hun levensverhaal en houden weblogs bij. De sociale projectontwikkelaar die de nieuwe netwerken opbouwt, doet met dit voorstel zijn intrede in Fryslân (E. van de Velden).

Het Friese leven is ook het onderwerp van een speciale gids van Fryslân (J. Hofstra) en ligt aan de basis van een nieuw cultuurhistorisch communicatieplan van Fryslân (J. van Straten). Communicatie vindt ook plaats in de vorm van trottoirteksten. De herbestrating van het centrum van Drachten kan worden aangegrepen om trottoirtegels met interessante teksten aan te brengen. Leeuwarden kent overigens al een poëzie-tableauroute (H. Veenstra).

Het is ook mogelijk om gezamenlijk het Friese leven in deze tijd te ontdekken. Dat kan door op het platform Second Life (secondlife.com) speciaal voor Fryslân een plaats te bouwen waar het dagelijks leven in Fryslân wordt nagespeeld. Deze internetsite staat volop in de belangstelling. Steeds meer mensen en bedrijven beginnen op deze site een onderneming

en kopen en verkopen producten als in een modern monopoliespel. Meedoen is voor velen een fascinerende ervaring. Voor de deelnemers aan Second Life is deze virtuele wereld allang geen spel meer, maar realiteit geworden. Voor de speurtocht naar de karakteristieken van Fryslân is deze plaats, waar ook een virtuele Friese universiteit kan worden gevestigd, een bron van informatie om meer te weten te komen over het Friese leven (V. Pieterse).

Wie op provincieniveau insteekt, ontmoet het voorstel om van de huidige provincie Fryslân een gemeente te maken. Deze gemeente stelt deelraden in, die taken uitvoeren voor de inwoners van het gebied dat de deelraad bestrijkt. De huidige provinciale taken worden overgenomen door een nieuw te vormen provincie Noord-Nederland, waarin naast de drie noordelijke provincies ook een deel van Overijssel, de Kop van Noord-Holland en eventueel de Noordoostpolder behoren (R. Poppen). Andere voorstellen zijn het samenbrengen van de elf steden van Fryslân onder één stadsbestuur (P. Boersma en G. Binnema) en het samenbrengen van de waterschappen in de provincies Fryslân, Groningen, Drenthe en de Kop van Overijssel, waarmee tegelijk een kenniscentrum voor water en milieu dichterbij komt (L. de Vries).

Onderwijs in Fryslân

Versterking van het Friese leven begint bij goed onderwijs. Nu te veel scholen van de onderwijsinspectie het predikaat 'zwak' hebben gekregen, is een Deltaplan nodig naar het voorbeeld van het programma Sure Start in Engeland (T. van den Berg). Dit programma schenkt aandacht aan de

lichamelijke ontwikkeling van de kleinsten in de samenleving en bereidt hen beter voor op de school. Onderwijs is meer dan overdracht van kennis. Het is ook een middel om jongeren hun doel in het leven te laten ontdekken (F. Menger). Scholen kunnen worden gezien als centra van Friese cultuur (N. Osinga). Dorpen moeten hun school als kern van de culturele ontwikkeling zoveel mogelijk behouden (G. Mak).

De universiteit die Franeker ooit had, moet opnieuw worden opgericht en een relevante plaats innemen onder de grote academische instellingen (S. Singelsma en D. Payne). Zo kan de uittocht van jongeren die Fryslân voor hun opleiding moeten verlaten, tot stilstand komen, zeker als er kennisgerelateerde bedrijven komen die de universitaire en hbo-studies van praktijkkennis voorzien (jongerenprogramma Fryske Fiersichten). In deze universiteit moet onder andere een leerstoel digi-taal, letterkunde en cultuur worden ingesteld, die Fryslân onder de aandacht brengt van het internationale publiek (R. Arreman). Een kennis- en documentatiecentrum over Europese minderheidstalen zou kunnen rekenen op financiële ondersteuning van Europese fondsen (H. Postma). Ook kennis over watertechnologie, wind, energie en kustmorphologie kan op deze universiteit worden gedoceerd (E. Reincke en J. Verkerk). De Fryske Akademy vormt hiervoor de basis (E. Knotter). Deze universiteit trekt innovatieve bedrijven aan (E. Wind) en mag rekenen op veel belangstelling van de zijde van senioren (S. Jansen).

Op hbo-niveau is behoefte aan een opleiding waar je leert hoe je televisieprogramma's in het Fries maakt (P. Zwart). Maar er is ook behoefte

aan verbetering van het procesgericht onderwijs in hogere cognitieve vaardigheden (N. Osinga) en aan een nevenvestiging van de Van Hall Hogeschool op het gebied van land- en tuinbouw, voeding en milieu (A. Flaming). Een expertisecentrum op dit terrein kan in Dongeradeel worden gevestigd (E. van der Heide).

Het toeristische bedrijfsleven heeft een kenniscentrum in Leeuwarden nodig waar verschillende toeristische en recreatieve instellingen met hbo-opleidingen samenwerken (A. van Weperen). De gebouwen van de NHL aan de Tesselschadestraat te Leeuwarden die leegkomen na de verhuizing naar de locatie Bouhof kunnen ingericht worden als ontwerp-fabriek, naar het voorbeeld van de Van Nelle-fabriek in Rotterdam (N. Rixt en R. Salverda).

In het Lauwersmeergebied is plaats voor een ruimteobservatorium annex centrum voor klimaatontwikkeling. Men gaat daar de klimaatverandering, zeespiegelstijging en getijdenbewegingen (A. Hoks) bestuderen. Op Ameland kan een centrum komen voor creativiteit, gebaseerd op het netwerk van hbo-instellingen, technologische instituten en bedrijven in Fryslân (A. van der Kooij).

Voor kansrijke bedrijven in de dienstverlenende sector moet een vestigingsstimulatieplan worden opgesteld (H.J.A. Beset). Een onderdeel daarvan richt zich op Friezen die aan de technische universiteiten en hogescholen in Nederland zijn afgestudeerd en 3 tot 5 jaar werkervaring hebben. Het moet hun gemakkelijker worden gemaakt om kleine, gespecialiseerde maakbedrijfjes en technische dienstverlenende ondernemingen op te richten (H. Tolsma).

Om ondernemerschap te stimuleren in Fryslân moet het als vak prominent in het onderwijs worden opgenomen (P. Kloosterman). Ook typerend voor Fryslân is de opleiding voor goed gastheerschap voor iedereen die beroepshalve in aanraking komt met toeristen en andere gasten (H. van de Winden). Met een investering van 100.000 euro, en georganiseerd door de brancheorganisaties en overheid, kunnen alle werknemers in de toeristenbranche een cursus volgen in gastheerschap (L.H. Luitjens). Voor de stimulering van ambachtelijk vakmanschap is behoefte aan een eigen instituut (J. Tichelaar). Ter voorbereiding op de beroepspraktijk en het goed functioneren in sociale netwerken is het belangrijk dat er in het voortgezet onderwijs meer zelfstandige ambachtelijke scholen komen (K.A. Beks). Bovendien zouden jongeren tijdens het maken van hun beroepskeuze verplicht moeten worden tot het volgen van een maatschappelijke stage (P. Kloosterman).

De ruim vijftienhonderd probleemjongeren van Fryslân moeten extra zorg en aandacht krijgen, bijvoorbeeld door het aanstellen van een mentor. Als daar een uitzendbureau voor probleemjongeren aan wordt verbonden, worden zij goed voorbereid op een plaats op de arbeidsmarkt (G. Anthonio). Een dergelijk project moet onder auspiciën komen van een projectgroep, naar analogie van de Taskforce Jeugdwerkloosheid van Hans de Boer, oud-voorzitter van MKB-Nederland. Voor deze taskforce moeten sleutelfiguren uit Fryslân worden aangezocht (G. van Dijk). De taskforce kan zich ook buigen over laagdrempelige faciliteiten voor de Friese mbo-scholen voor kansarme jongeren uit andere delen van de wereld (B. Hogeterp).

Hier wordt gerealiseerd:

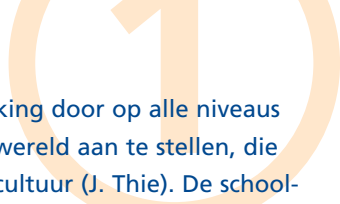
Lanceerplatform Azeven

Projectontwikkeling: **FRYSKE FIERSICHTEN**

Gereed in 2030

www.lanceerplatform-azeven.nl

projectontwikkeling
projectontwikkeling

Jongeren komen met het Friese leven in aanraking door op alle niveaus van het onderwijs speldocenten uit de theaterwereld aan te stellen, die gebruikmaken van de speltraditie in de Friese cultuur (J. Thie). De schoolgebouwen uit de eerste helft van de 20e eeuw zijn vaak beeldbepalend voor de omgeving. Het zijn niets minder dan symbolen van de Friese cultuur en mogen daarom niet worden afgebroken. Ze moeten een bestemming krijgen als broedplaats voor bedrijven, woongroepen, atelierwoningen of als ruimte voor culturele en artistieke activiteiten (A. Arends). Iets verder gaat het voorstel om verspreid over Fryslân kunstenaarsdorpen op te richten. Beroepskunstenaars kunnen er tegen een lage prijs woningen en ateliers huren, mits zij hun ateliers openstellen voor passanten en lesgeven (J. van der Zwaag). Ook vrijgekomen boerderijen lenen zich voor een nieuwe toekomst als broedplaats voor toegepaste kunst (J.W. Hofma).

Over de Friese taal zijn diverse voorstellen gedaan. Er moet nieuwe taalwetgeving komen (en wellicht het Fries in de Grondwet worden opgenomen) om een stevige verankering van de Friese taal en cultuur in ons land te garanderen (E. Knotter). Fryslân moet het Fries invoeren waar dat maar mogelijk is (S. Jansen). Het onderwijs in Fryslân moet voor alle leerlingen van 4 tot 18 jaar in 2030 drietalig worden (A. Riemersma, N. Hoekstra en J. Kramer).

Over welke drie talen we het dan precies hebben, wordt verschillend gedacht. Fries, Nederlands en Engels worden vaak genoemd. Maar met het oog op de toekomstige Chinese en Russische toeristen is het ook belangrijk om op de middelbare school Fries, Chinees en Russisch te

verzorgen (S.J. Koster). Ook is er voorgesteld om in Fryslân onderwijs te geven in dialecten. Daardoor ontstaat er een groter draagvlak voor deze spreektaal en ontstaan er nieuwe verbindingen met mensen in andere delen van het land (P. Willemsen).

In de marketing die erop gericht is om toeristen aan te moedigen hun vakantie in Fryslân door te brengen, moet van de Friese taal gebruik worden gemaakt (P. Bergsma). In ieder geval moeten Friese bestuurders de Friese taal beheersen (F. van der Mei). In verband met globalisering is het belangrijk dat Fryslân de eigen identiteit en de eigen taal stimuleert (J. Lettinga en P. Kuijpers).

Ook voor het hoger onderwijs wordt meertaligheid gepredikt. De in 2030 gefuseerde hogescholen NHL en CHN bieden een opleiding onder de titel 'Global Education'. Deze opleiding speelt in op de vraag naar afstandleren onder studenten van 18 tot 88 jaar. De opleiding biedt als vast onderdeel begeleiding bij het starten van kleinschalige ondernemingen die hoogwaardige werkgelegenheid bieden die past bij de Friese identiteit. In de opleidingen op de gefuseerde CHN-NHL wordt behalve Fries vooral Engels en Nederlands gesproken (R. Stoutjesdijk).

Het Fries wordt sterk gestimuleerd wanneer Friese kunstenaars, dichters en schrijvers zich als Friestalig rolmodel presenteren (L. Wassenaar). Zij prikkelen daarmee anderen om het Fries actief te gebruiken. Wellicht dat een subsidie ten behoeve van deze rolmodellen effectief is (G. Jensma). Een Europees festival dat tweejaarlijks in Fryslân wordt georganiseerd en waarin elf minderheidstalen centraal staan in de elf Friese steden, mag als een belangrijke stimulans voor de Friese taal worden aangemerkt.

Zeker als in elk tussenliggend jaar het Frysk Festival of iets soortgelijks wordt georganiseerd, zodat er een traditie ontstaat dat er elke zomer in Fryslân veel te doen is (M. ten Wolde). Als jongeren zelf de organisatie van het Europese festival ter hand nemen en workshops voor jonge dichters, schrijvers en musici organiseren, is een uniek project tot stand gebracht (J. Lemersma).

Meer werkruimtes voor kunstenaars dragen bij aan de stimulering van de cultuur in de provincie (H. Reeder). Er moeten meer ouderen voor de klas komen om kinderen beter Fries te laten spreken en te interesseren voor de Friese taal en cultuur (L. Straates). Een effectief middel om goodwill te kweken voor de Friese samenleving is subsidie aan schrijvers van boeken over Fryslân (H. Light). Ook een op te richten kleinkunstacademie met de naam Rients Gratema Academie geeft een impuls aan de Friese cultuur (D. Stoelwinder). Tevens wordt gepleit voor beter muziekonderwijs op de basisschool, door muziekdocenten beter te scholen dan nu het geval is (D. Dam).

Stimulering van remigratie

Friezen die de provincie hebben verlaten, zijn van harte welkom om zich weer in Fryslân te vestigen. Fryslân moet zich dan ook als immigratieprovincie profileren (A.J.J. van der Zon). Dat kan als er een Ministerie van Immigratie wordt opgericht (T. Hooghiemstra), dat zich met name richt op de terugkeer van Friezen om utens. Veel Friezen die in het buitenland wonen, kwamen naar Fryslân toen Simmer 2000 werd georganiseerd. Dat evenement maakte voor hen een hernieuwde ontmoeting met Fryslân mogelijk. Het grote succes hiervan toont aan dat Friezen, ook als zij niet

meer in de provincie wonen, zich nauw met Fryslân verbonden voelen (S. van Dusseldorp). Als zij zich niet definitief in Fryslân willen vestigen, dan moeten zij worden geactiveerd om zich als internationaal toerist in Fryslân te melden of om met hun aankopen de Friese economie te stimuleren. Ingespeeld moet worden op de gepensioneerde Fries die ooit de provincie heeft verlaten en weer terugkomt als hij een aantrekkelijk aanbod krijgt (H. Reeder en E. van de Velden). In deze discussie past ook het voorstel om na te gaan op welk gebied geëmigreerde Friezen succesvol zijn geweest. Deze informatie wordt verwerkt in specifieke opleidingen voor Friese burgers, waarin de succesfactoren van geëmigreerde Friezen en de waarden van het Friese leven samenkomen (E. Conradie).

Virtueel Fryslân

De bouw van Het Friezenhuis, een digitale en fysieke ontmoetingsplek voor de Friezen wereldwijd, maakt het beter mogelijk dat Friese ondernemers en studenten contact leggen met de in het buitenland wonende Friezen (H. Timmerman en H. Roescher). Een digitale Friese Volkshogeschool geeft aan de geschiedenis van Fryslân meer aandacht (M. Fermo), terwijl een digitale Waddencampus jongere en oudere Friezen in vergelegen gebieden in staat stelt om actief deel te nemen aan maatschappelijke activiteiten waarin kennis en communicatie een rol spelen.

Fryslân kan hoge ogen gooien om een belangrijke rol te spelen in de bouw van computergames en interactieve programma's op het gebied van educatie en toerisme (J. Lepeltak). Toevoeging van de letter G aan

de naam Ameland benadrukt dat de vestiging van Gameland, een topinstituut op het gebied van creativiteit op Ameland, tot de reële mogelijkheden van dit moment behoort (A. van der Kooij).

Friese podiumkunst moet bij mensen thuis op tv worden gebracht, niet in de laatste plaats om zo meer mensen naar het theater te lokken. Het maken van een speelfilm over het Oera Linda boek, dat is geïnspireerd op het boek 'De gemaskerde God' van Goffe Jensma, is een andere manier om Friese cultuur aan de wereld te tonen (S. de Winter). Een multimediafonds voor opleidingen op dit gebied (T. Laning) en een financiële stimulans voor het weblog oNliners (H. Veenstra), alsmede een internetplatform voor jongeren (K. Eekma) en een Friese internetkrant (N. Hoekstra) versterken de positie van virtueel Fryslân.

Verder moeten er elektronische knooppunten komen voor draadloos internet in de binnenstad van Dokkum. Deze knooppunten bieden toeristen en watersportpassanten toegang tot lokale informatie via hun eigen computer. Via het internet kunnen toeristen zo echte winkels bezoeken en ontstaat er een nieuw podium voor online multimedialkunstuïngen, voor lokale televisie en radio (G. van Hesteren).

De komst van een toeristische portal onder de naam Fryslân OnLine is een must. Deze portal biedt de virtuele toerist de mogelijkheid om te ervaren wat Fryslân in emotioneel opzicht voor hem betekent (B. Tirion en J. Lepeltak). De portal biedt een evenementenkalender van Fryslân (G. Schriemer) en is tevens een goede aanleiding om het collectieve

denken van steden en ondernemingen in de toeristische sector te versterken. Dit leidt tot meer naamsbekendheid voor de elf Friese steden (S.J. Hodes). Misschien kan een coördinator van het toeristisch beleid in Fryslân goede diensten bewijzen (B. van Limburg).

De internetontwikkeling brengt ook de komst van de zogenoemde maatwerkbibliotheek dichterbij. Het gaat hier om de oprichting van een cultureel platform waarin een aantal culturele centra samenwerken. Informatie van musea, theaters, literaire cafés en VVV's komt samen, waarbij de klant zelf kan kiezen op welke wijze hij zijn informatie wil ontvangen: elektronisch of gedrukt (B. Douwes). In regio's waar een glasvezelnet ontbreekt, moet dat worden aangelegd. Desnoods met het Nuon-geld (A. van Dijk, S.J. Koster). Misschien treedt voor het Fries als minderheidstaal een nieuw tijdperk in als de in ontwikkeling zijnde vertaaltechnologie doorbreekt (jongerenprogramma Fryske Fiersichten). In dat geval wordt het gesproken Fries automatisch omgezet in de moedertaal van niet-Friezen (R. Salverda).

Wanneer het publieksdebat Fryske Fiersichten regelmatig wordt georganiseerd, ontstaat er een frequente bijdrage aan de communicatie over het Friese leven. Een jaarlijks terugkerende Fernuverende Fiersichten-lezing (A. van den Berg) en uitzendingen door de Friese omroep over de voortgang van projecten die in het publieksdebat zijn ingediend (J. Beetstra), zijn daartoe strekkende ideeën.

Ondernemerschap

Een aantal sectoren van de economie komt in aanmerking voor stimulering van product vernieuwing en ondernemerschap. De toekomst van de agrarische sector ligt volgens projectindieners in het bevorderen van de teelt van typisch Friese groenten en fruitrassen (J. de Vries) en in natuurlijk geproduceerde streekproducten in de zuivel (S. van Dusseldorp).

Naast Friese natuurkaas, Friese natuurmelk, Friese natuuryoghurt zijn er ook oude veerassen die hoge ogen gooien: Friese stamboekvee en Friese paarden (J. Aulbers). Een Friese delicatessen voor de horeca en speciaalzaken is het zilte, Friese zeedijk-lam (J.A. Andringa). Daarnaast kunnen producten worden geteeld die goed gedijen op en rond het water, zoals Indiaanse rijst (*Zizania quatica*) en speciale groenten als waterkastanjes en waterspinazie. Ook kruidachtige siergewassen kunnen op drijvende structuren worden gekweekt. De Watertuinen van Fryslân kunnen zelfs tot een toeristische attractie worden uitgebouwd (J.J. de Boer).

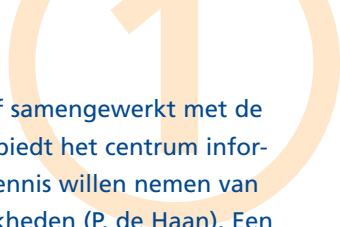
Dit soort ideeën geeft aan dat er voor collectieven van natuurboeren een goede toekomst is (E. Schraa). Dat perspectief is er ook voor samenwerkende buurtboeren. Tussen Leeuwarden en Burgum moeten boerderijen met meer dan 2.500 stuks melkvee komen, die een deel van Leeuwarden en Burgum van stroom kunnen voorzien door mest om te zetten in energie (I. Zijlstra).

Jonge startende ondernemers die behoefte hebben aan financiële middelen, moeten beschikking kunnen krijgen over micro-innovatiekredieten (D. van den Berg, S. van Dusseldorp en M.T. Kuipers) of over risicokapitaal (D. Scheringa). Een groot fonds voor investeringen in duurzaamheid

voor jonge ondernemers creëert werkgelegenheid en bindt getalenteerde jeugd aan Fryslân (W. Ockels). Extra faciliteiten in de vorm van exportkredietverzekeringen openen voor kleine en middelgrote Friese ondernemingen deuren naar nieuwe markten (L. Koopmans). In het Friese bedrijfsleven moet geëxperimenteerd worden met regelgeving die sterk is vereenvoudigd en de handhaving ervan geüniformeerd (A. Groenewoud).

Daarnaast moeten steden zich op economisch gebied specialiseren. Daardoor wordt de onderlinge concurrentie verminderd. Sneek kan zich profileren als waterstad, Heerenveen als sportstad en Leeuwarden als stad van kennis, cultuur, economie en zorg (R. Fokkers). De tijd waarin Fryslân 'bedelt in Den Haag' moet achter ons komen te liggen (L. Nilis). De lijst voorstellen is op dit terrein compleet met een website waarop alle Friese bedrijven worden gepresenteerd (D. Lammers). Deze website wint aan kracht als hij is verbonden met tradecentres in Leeuwarden en Drachten, waar buitenlanders informatie krijgen over Friese bedrijven en hun producten (H.J. Franssen).

In verband met de opkomst van China ligt een China Europe Centre in het verschiet. In Leeuwarden moet een centrum komen waar de relatie Europa-China centraal staat. Het centrum richt zich op de Chinese toerist, die bij een bezoek aan ons land dit centrum niet kan overslaan. Het centrum huisvest een deel van de internationaal vermaarde collectie Chinees porselein, die zich thans in het Rijksmuseum Princessehof te Leeuwarden bevindt. Er worden ook evenementen en workshops georganiseerd, evenals leergangen voor mensen die zich snel de grondslagen van het

Chinees eigen willen maken. Er wordt intensief samengewerkt met de CHN, die nu al actief is in China. Tegelijkertijd biedt het centrum informatie voor mensen uit de Europese Unie die kennis willen nemen van de Chinese historie, cultuur en handelsmogelijkheden (P. de Haan). Een stedenband met een regio in China en deelname aan de wereldtentoonstelling in Shanghai in 2010 zijn mogelijkheden om Fryslân in China meer bekendheid te geven (S. Soepboer).

Een kansrijke sector is de zorg (B. Barends). Deze sector moet over een hightech medisch centrum beschikken, dat ook patiënten van buiten de provincie aantrekt (P.S. Smit). Er moet onderzoek worden verricht naar de beste manier waarop 60-plussers gezonder oud kunnen worden (T. van der Veer) en een zogenoemd skillslab om professionele zorgverleners te leren omgaan met elektronische hulpmiddelen bij de behandeling en monitoring van patiënten (M. Brouns).

Ziekenhuizen in Fryslân nemen deel aan nationale projecten op het gebied van patiëntenlogistiek (D. van den Berg). Er komt een Fries wercentrum voor operatiepatiënten (M. Brouns). Een zorghotel naar het voorbeeld van het College Hotel in Amsterdam, waar 80 procent van de staf bestaat uit leerlingen in opleiding voor een baan in het hotelwezen (A. Boswijk), draagt bij aan een betere dienstverlening in deze sector. Ook de komst van zorgboerderijen dringt zich op. Zorgboerderijen hebben al bewezen een goede aanvulling te zijn op de reguliere zorg. In het buitenland is veel ervaring opgedaan met de inzet van paarden als therapie. Het is een innovatieve therapie die op verschillende plaatsen bijzonder effectief blijkt te zijn, zowel in de gehandicapten- als in de

geestelijke gezondheidszorg. Gezien de sterke groei van het paardrijden en de traditionele betekenis van het paard in Fryslân, ligt hier een markt die nadere uitwerking behoeft (E. Janssen).

Een bijzonder terrein vormen de gezondheidscentra in kleine kernen. Op veel plaatsen in de wereld worstelen zorgverleners met de vraag hoe zij deze centra moeten inrichten. In Fryslân ligt de toekomst wat dit betreft bij de geïntegreerde eerstelijnsgezondheidscentra (B.H. Huizing), bij diagnose op afstand (H. Smale en D. van den Berg) en bij de combinatie van zorg- en opvangboerderijen waar verslaafden, bejaarden, toeristen en asielzoekers wonen en werken (R. Walinga). In kleine kernen zijn samenwerkingsvormen van thuiszorgorganisaties, woningcorporaties, zorgaanbieders en vrijwilligersorganisaties kansrijk (J.D.M. Sprokkereef). Maar ook binnen de steden komen er nieuwe arrangementen waar bewoners elkaar helpen als dat nodig is (N. Hakman).

Het buurt- en welzijnswerk moet zich aanpassen aan zijn rol, wanneer bewoners de regie over de zorg in handen krijgen (L. Wassenaar). Bestaande initiatieven in Leeuwarden en omgeving laten zien dat door de invoering van digitale mogelijkheden een nieuwe keten ontstaat van formele en informele zorg en dienstverlening (M. Brouns). In dorpen zonder apotheek kan een in Fryslân ontwikkelde medicijnenautomaat patiënten een reis naar de stad besparen (S. Zuidhof).

Typisch Fries is de realisatie van kleinschalige woon- en zorggemeenschappen voor senioren, gecombineerd met culturele arrangementen

(E. Wind). Fryslân moet zich dan wél als meest gelukkige provincie profileren (A.J.J. van der Zon). De slogan 'Oud worden in Schoonheid' misstaat evenmin (R. de Vries). Door deze ontwikkelingen mogen uit heel Europa stagiairs worden verwacht die naar Fryslân komen om te leren hoe op een moderne wijze zorg kan worden verleend (W. Cnossen en J.D.M. Sprokkereef).

Op medisch gebied dient zich een healthcentre aan, dat verjonging tot stand brengt door middel van cosmetische chirurgie en stamceltechnologie (O. Zwart). Een andere gedachte is de opkomst van de zogenoemde Fersoarger. Het gaat om een nieuwe ondersteunende functie in de gezondheidssector, die ertoe leidt dat zorgverleners en managers niet langer worden belast met ingewikkelde formaliteiten en administraties. De Fersoarger is een wat oudere medewerker, voor wie de fysieke belasting van het uitvoerende werk in de zorg te zwaar is geworden. Zijn kennis, leeftijd en ervaring stellen hem in staat zijn werk zodanig zelfstandig uit te voeren, dat andere managers zich geheel kunnen wijden aan hun eigenlijke taken (A. Bontekoe). De functie fan Fersoarger staat model voor de typisch Friese kenmerken van zorgverlening: verantwoordelijkheid, stiptheid, vertrouwen en trots. Deze kenmerken moeten worden samengebracht in een nieuwe standaard voor dienstverlening die ook buiten Fryslân wordt herkend (A.P. de Vries).

Er zijn producten die in andere provincies minder vanzelfsprekend zijn. In Harlingen moet het centrum komen van een vloot garnalenvissersboten met bodems die gedeeltelijk van glas zijn. Opvarenden kunnen dan zien

wat er onder water leeft. Door milieuvriendelijke technieken toe te passen en de laatste technologie op het gebied van navigatie zijn deze schepen zeer hoogwaardig. Ze versterken het imago van Fryslân als scheepsbouwprovincie (J. Krozer).

Fryslân heeft een zeer ruim aanbod van monumentale orgels. Hiervan wordt beter gebruikgemaakt als orgelmuziek met Friese poëzie wordt verbonden. Er zijn voorbeelden van optredens van dichters die worden afgewisseld met improvisaties op het kerkorgel. Deze optredens kunnen provinciebreed worden gepromoot (A. Bosma). Een conservatorium in Leeuwarden voor organisten die willen leren spelen op orgels in Friese kerken dient tevens als productiecentrum voor cd's met orgelmuziek (J. Kater). Ook is er behoefte aan een spiritueel en religieus centrum dat gelijkenis vertoont met Taizé (A. van der Kooij en T. van der Goot). Het Huis van Bewaring Blokhuispoort in Leeuwarden moet een andere bestemming krijgen en worden ingericht als een muziekschool waar jong en oud leren muziek te maken. Voor jongeren moet een popafdeling komen, voor ouderen een harmonie (S. Jansen). Mensen die de voorkeur geven aan een traditionele Friese begrafenis kunnen terecht bij een begrafenisondernemer die zich specialiseert in Friese toespraken, Friese teksten op grafstenen, drie rondjes rond de kerk met de rouwstoet en een Friese maaltijd. Wellicht ook voor Friezen om utens een aanrader (I. Hooijenga).

Netwerken zijn in toenemende mate van belang. De markt is vaak te groot en te complex voor ondernemers om deze op eigen kracht te

bedienen. Door het werken in zogenoemde ketenprojecten versterken bedrijven elkaar. Met name de belangrijke ketens van Fryslân op het gebied van water en toerisme moeten op deze manier worden georganiseerd en versterkt. Ook de wellness-branche moet gezamenlijk worden gepromoot (F.F. Krebbekx). Nog verder gaat het voorstel om het Hanzeverbond weer nieuw leven in te blazen. Daarmee ontstaat een netwerk van Noordzee- en Baltische staten die op het terrein van duurzaam toerisme gezamenlijk kunnen optreden (W. Meerdink).

Als Friese bedrijven hun klanten toelaten tot hun bedrijfsprocessen ontstaat de kans op nieuwe productontwikkelingen. De klapschaats bijvoorbeeld had zonder de inbreng van de wedstrijdporters niet ontwikkeld kunnen worden tot het product van wereldklasse. Op een soortgelijke manier kunnen klanten met behulp van een internetnetwerk Friese producten naar eigen wens en inzicht modelleren. Daardoor ontstaat er een goede band tussen producent en afnemer (H.J.A. Beset).

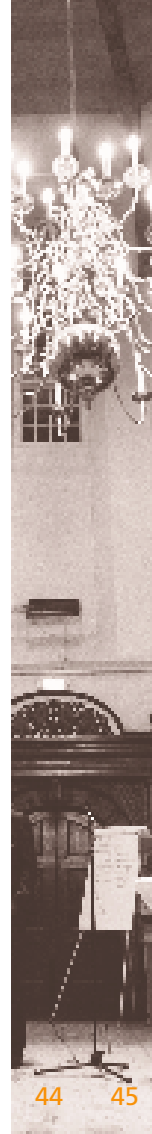
Het specifieke van Fryslân wordt benadrukt in het voorstel om een keurmerk op te richten voor alle producten die in Fryslân worden geproduceerd en geëxporteerd (P. Saffrie, H. Feenstra en F. Poelsma). Een op franchisebasis op te zetten netwerk van koffieboerderijen kan van dit keurmerk gebruikmaken (B. van der Tuuk).

Ook het merk Fryslân als zodanig is geschikt voor gezamenlijke marketing van producten en diensten die in Fryslân worden geproduceerd (F. Poelsma). Het handelsmerk krijgt inhoud als Fryslân de eerste provincie wordt met een zogenoemde humandevelopmentindex. Van deze al bestaande index maken de in Fryslân gevestigde hogescholen een Friese

versie. De indicatoren van deze Friese index moeten samen met de Friese bevolking worden vastgesteld (E. Cavagnaro). Nu al kan worden vastgesteld dat Fryslân hoge ogen gooit als schoonste provincie en als gebied waar de kwaliteit van het leven hoog is.

Samenvattend

Het Friese leven is in velerlei opzicht uniek. Het heeft een bijzondere eigenheid, waardoor in de geschiedenis met succes weerstand is geboden aan invloeden van buiten de provincie. Deze eigenheid moet worden beschouwd als een sterke kracht, die Friezen met elkaar verbindt. Een oriëntatie op de internationale slowcitybeweging die in Europa met name in Toscane (Italië) is opgekomen, ligt in de rede. De mogelijkheden om in cultureel en economisch opzicht gebruik te maken van de nauwe relatie tussen Friezen die in Fryslân wonen en zij die daarbuiten zijn gevestigd, moeten meer worden benut. Het levend houden van de Friese identiteit is daarbij een uitstekend instrument.

2. Ideeën en projecten van het cluster: inrichting van Fryslân

Friezen hebben een scherp beeld van de kenmerken van het Friese landschap en van Friese architectuur. Toch is het niet eenvoudig te bepalen wat de specifieke kenmerken precies zijn. Veel nieuwbouw en landschapsveranderingen van de laatste decennia worden in negatieve zin beoordeeld, omdat zij met deze typische Friese kenmerken geen rekening houden. In het toekomstdebat wordt telkens teruggegrepen op de noodzaak het eigene van Fryslân op dit gebied in stand te houden. Benadrukt wordt dat het karakteristieke van Fryslân een uitstekende uitgangspunt is voor het ontwikkelen van een toekomstvisie voor de Friese steden, dorpen en landelijke gebieden.

Het behoud van Friese karakteristieken

De behoefte aan een goede beschrijving van de karakteristieken van Fryslân kan worden afgeleid uit het voorstel om een fotogids te maken over Fryslân, waarin de meest kenmerkende aspecten worden vastgelegd (M. van Reesk). In lijn hiermee ligt het voorstel om een jaar lang alle uitbreidings- en nieuwbouwplannen stil te leggen, om daarna eerst eens in kaart te brengen wat er dan (niet) gebeurt (G.P. Hekstra). Anderen leggen het accent op het behoud van het bestaande beeld van oude dorpskernen, door bijvoorbeeld winkelpanden terug te brengen naar hoe het vroeger was (H. Roebers). Dorpen met minder dan vijfhonderd inwoners 'moeten op slot' (S. Roosma).

Maar het kan ook anders. De terp en het klooster Claerkamp moeten worden gereconstrueerd om aansluiting bij de typisch Friese architectuurtraditie tot stand te brengen (M. Fermo). Een provinciale schoonheidscommissie moet voortaan waken over het Friese landschap (A.H. Homan). Als elk dorp een eigen architect als supervisor zou aanstellen, kan op dit terrein veel worden bereikt (K. de Haan). Winst wordt al bereikt als er geen verdere versnippering van het landschap plaatsvindt. Daarvoor is het nodig dat bedrijfsactiviteiten op bepaalde plaatsen worden geclusterd (H. Schroor en N. Hakman). Als er van het Aquaverium in Grou beter gebruik wordt gemaakt als kennis- en bedrijevencentrum kan Fryslân ruimtelijk blijven (A. Henneke). Ook is het wenselijk om in alle bestemmingsplannen voor buitengebieden de kwaliteit 'duisternis' als expliciet criterium op te nemen. Opdrachtgevers en bouwers worden dan geconfronteerd met de betekenis die licht heeft op de leefbaarheid, met name op het platteland (R. Sytema).

Amateurastronomen waarderen de duisternis van Fryslân, die de donkerste plekken heeft van de gehele Benelux. Zij willen dat er een trefcentrum in Fryslân komt (A. Nagel). Voor vogelliefhebbers moet er een Europese Vogelspot Big Day zijn, waar vogelaars hun informatie over het spotten uitwisselen. Daarbij zou het wedstrijdelement een stimulerende rol vervullen, evenals een onderscheiding voor de vogelaar die alle gebieden heeft bezocht die zijn opgenomen in de Friese Vogel- en Habitatrictlijn (E.A.J. Wanders).

De aanleg van een groot natuurgebied, waar beren leven naast wolven

en elanden, geeft een beeld van de nederzettingen in de oertijd. Kleinschalige hotels, trekkershutten en kleine boerderijen zijn toegestaan, zolang de mens in dit gebied een ondergeschikte plaats inneemt (A. Arends). Eenzelfde effect wordt verkregen als het Woudagemaal hooguit eenmaal per jaar werkt. Daardoor lopen de boezems in de winter weer onder en herstelt Fryslân haar oude glorie. Onder het motto 'Steek de dijken door' moet het groenblauwe hart rond Earnewâld zodanig worden ingericht, dat de Friese kenmerken nog beter tot uitdrukking komen (S. van Dusseldorp).

Een inspiratiebron is ook het ontwikkelen van waterconcepten voor wonen, werken, recreëren en landbouw. Onder de titel 'Bouwen in water' start de TU Delft binnenkort een afstudeeratelier dat de basis kan zijn voor een bredere discussie in Fryslân over waterwonen en waterwerken (A. van den Dobbelsteen). En wie de jeugd wil inschakelen, moet het initiatief nemen om met jongeren virtueel een nieuwe Vinexwijk in Fryslân te ontwerpen (D. Keizer). Een platform van milieuorganisaties en bouwwereld dat zoekt naar een betere systematiek voor duurzaam bouwen, is een voorstel dat aansluit bij dezelfde maatschappelijke trends (W. Smink). Ook jonge architecten kunnen worden gevraagd om Friese architectuur toe te passen op een nog te bouwen nieuwe wijk of nieuw dorp (N. Rixt).

Maar waarom niet de architecten zelf vragen om de typische kenmerken van de verschillende landschapstypen en Friese dorpen in kaart te brengen en die te vertalen naar de eisen van vandaag (J. Abrahamse)? Als zij

elke maand in een docudrama op Omrop Fryslân hun visie geven op een locatie waar de kwaliteit verloren is gegaan, en die vergelijken met een plaats waar Friese architectuur in praktijk is gebracht, ontstaat er wellicht een nieuwe school voor Fries design (E. Bakker). De provincie Fryslân zou mede op basis van de kennis die zo wordt vergaard een herstructureringsfonds kunnen oprichten om de oude woonwijken in de stedelijke centra in Fryslân te renoveren en met behoud van de authentieke architectuur aan te passen aan de eisen van deze tijd (S. Waley en K. van Stralen). Ook nieuwe bedrijventerreinen moeten worden ontworpen vanuit de kaders van het specifieke Friese landschap. Zo nodig moeten bestaande bedrijven hieraan worden aangepast (M. van den Bergh). Regionale ontwikkelingsschetsen moeten naar een hoger architectonisch niveau. Om dat te bereiken, moet Fryslân een beroep doen op de beste civiele en landschapsarchitecten (D. Kessler).

Wat typisch Friese architectuur is, kan zichtbaar worden gemaakt op kunstzinnig vormgegeven informatiepanelen langs de snelwegen. Met name op de entrepunten van Fryslân (Lemmer-Zurich-Drachten-Wolvega) kunnen deze landmarks worden geplaatst (N. Hoepman). Voor toeristen moeten er interactieve informatiezuilen komen (M. Vonderman). Ook kunstwerken kunnen deze functie vervullen (B. van der Knaap), evenals 10.000 in Fries design uitgevoerde zitbanken langs belangrijke wandel- en fietsroutes. Door deze zitbanken niet naast elkaar, maar tegenover elkaar te plaatsen, ontstaan er in één klap 5.000 nieuwe ontmoetingsplaatsen (P. de Haan). Op plaatsen in de Randstad met veel files kunnen Friese billboards met de tekst "In Fryslân ruimte en

rust” de aandacht op Fryslân vestigen (M.C.G.M. Hagenaars en W. Cramer).

Exploitatie van Friese cultuur

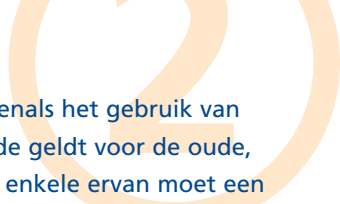
De rijke culturele historie van Fryslân moet tot uitdrukking worden gebracht in een Fries cultuurland (B. Tirion). Het Friese cultuurerfgoed kan worden gekoppeld aan ambachten, exposities en attracties (T.J. Zanen) en worden benadrukt in de promotie van Friese monumenten (D. Scheringa). Ook het nieuwe Fries Museum op het Zaailand in Leeuwarden is een bron van informatie als het over Friese cultuur gaat. Noodzakelijk is wel dat de architectuur van dit museum van zo’n hoog niveau is, dat het alleen al om die reden veel bezoekers trekt (O. Zwart). De nieuwe schouwburg De Lawei in Drachten moet worden ontworpen door architect Frank Gehry. Hij heeft behalve het Guggenheim Museum in Bilbao ook The Music Hall in Los Angeles ontworpen (M. Ritman). In Balk moet in samenwerking met de Stichting FROM een busmuseum worden gesticht, dat de ontwikkeling van het Fries openbaar vervoer sinds 1880 toont. Historische bussen worden ingezet voor rondritten. Daarmee wordt een nieuwe voorziening in Balk en omgeving gerealiseerd (M. van der Goot).

Onder het motto ‘In de voetsporen van Bonifatius’ moet een christelijk themapark worden gebouwd dat tevens als slechtweeraaccommodatie kan dienen. In dit themapark wordt zichtbaar hoe Bonifatius en monniken de provincie in cultuur brachten. In het toeristenseizoen wordt Bonifatius iedere zaterdag in Dokkum tijdens een publieksspektakel vermoord. Ook de betekenis van Domela Nieuwenhuis en de vernieuwingen die

momenteel aan de orde zijn binnen het christelijk geloof moeten alle aandacht krijgen (R. Walinga). Het kasteel van de Liauckama’s te Sexbierum moet worden herbouwd om uit te groeien tot een toeristische trekpleister voor Noordwest-Fryslân (J.A. Vonk).

Ook is het mogelijk om van de Friese elf steden gezamenlijk een culturele hoofdstad te maken, die aandacht vraagt voor de historie van deze steden en hun gebouwen en architectuur (P.S. Smit). In 2018 doet zich de mogelijkheid voor om in het kader van de Europese Unie deze steden tot Culturele Hoofdstad te laten benoemen, zodat de elf steden in Europa sterk gepromoot kunnen worden. Wanneer er voor de Friese watersport passantenplaatsen worden aangelegd bij historische handelscentra, wordt de Friese traditie productief ingezet (G. Elzinga). Fryslân is bij de tijd als een supersonische museumbus de toerist snel van de ene attractie naar de andere brengt (J. de Vries).

Karakteristiek zijn de vele kerken in Fryslân. Door de secularisatie moet voor veel monumentale kerken een nieuwe bestemming worden gevonden. Bijvoorbeeld als centra voor bezinning, onthaasten, kunst en meditatie (S. Busch). De kerk in Oudehaske moet worden gerenoveerd en als Kultuerhûs worden geëxploiteerd. Het nu onbenutte kerkje in Witmarsum kan een bedevaartsoord worden door de naam van Menno Simons eraan te verbinden, een rooms-katholiek priester en reformator die aan het eind van de 15e eeuw in Witmarsum is geboren. Aan het Fliet in Witmarsum moet bovendien een monument ter nagedachtenis aan Menno Simons komen. Onder de naam ‘Lourdes bij Witmarsum’ kan hier de zieke en zwakke mens goed worden opgevangen (L. Nilis).

Een toeristische kerkenroute dringt zich op, evenals het gebruik van kerken door kunstenaars (T. Vellenga). Hetzelfde geldt voor de oude, niet meer als zodanig gebruikte NS-stations. In enkele ervan moet een ‘kibboets’ worden gevestigd, bewoond door mensen die zich wijden aan maatschappelijke taken (R. Wijmenga).

Ook oude, karakteristieke boerderijen in Fryslân spreken tot de verbeelding. Een dergelijke boerderij die aansluiting geeft op het museumdorp Allingawier moet een toeristische attractie worden (G. Abma). Zelfs nieuwbouw van deze boerderijen kan het cultuurhistorisch landschap inhoud geven (S. Bonnema).

De natuur staat centraal in het plan om van Deersum een vissersdorp te maken en van Sneek een havenstad waar de dynamiek van eb en vloed kan worden beleefd (A. Smit). Het leven rond en aan het water krijgt een nieuwe impuls als er woonbotenhavens worden gebouwd waar varende woonschepen drie tot zes maanden per jaar kunnen liggen. Hierdoor ontstaan er meer kansen om eigentijdse woonvormen te realiseren (L. Versloot).

In de zeedijk tussen Lauwersmeer en Waddenzee is ruimte voor een ontspanningsplaats, waar naast een gemaal en een vissluis ook een kuuroord wordt gebouwd. Deze ontspanningsplaats, Zennez, is bovendien een plaats in het landschap waar effectief waterbeheer bijdraagt aan de cultivering ervan (J.H. Bos). Voor de kust van Gaasterland is ruimte voor een eiland dat zich louter richt op de kunsttoerist. Het eiland is grootschaliger dan Makkum aan Zee en geeft ruim baan aan bezoekers die zichzelf willen bekwamen in kunst of daar intens van willen genieten (G. van der

Scheer). Met deze voorstellen profileert Fryslân zich als de provincie voor gezond leven (M. Haak).

Wonen in Fryslân

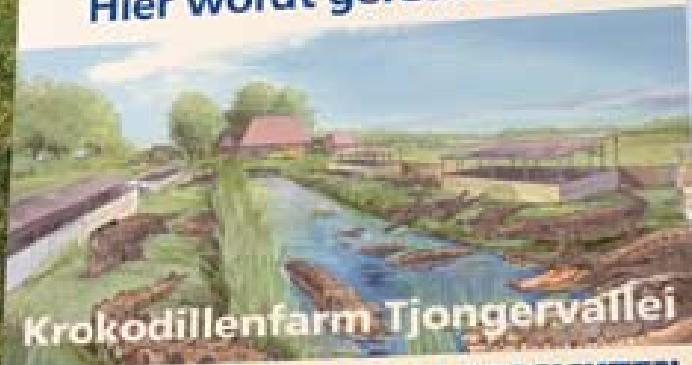
Leeuwarden moet meer allure krijgen. Door binnen vijf jaar elf torenflats te bouwen krijgt Leeuwarden een nieuwe skyline (M. Fermo) en wordt het omringende landschap beschermd door geen dorpen of uitbreidingswijken om Leeuwarden heen te bouwen (S. Zijlstra). De locatie Zuidlanden-Haak moet zich sterker profileren als concentratiegebied voor innovatieve activiteiten op het gebied van energie en water (Bart Scheper en W. Kromhout).

Wat de toekomst van Heerenveen betreft, klinken er pleidooien om deze stad te laten uitgroeien tot tweede stad van de provincie. Daardoor neemt de druk om te bouwen in landelijke gebieden elders in Fryslân af (W.M.J. Arets).

Ook Lemmer is een locatie die zich goed leent voor een grootschalige bouwinspanning om de druk op dorpen te verminderen. In samenwerking met de Noordoostpolder kunnen aan de rand van het IJsselmeer vijf- tot tienduizend kwalitatief hoogwaardige woningen worden gebouwd. De baai van Lemmer kan uitgroeien tot een pleisterplaats voor watersporters (D. Douma). Bovendien leidt dit project tot doorstroming naar duurdere woningen, zodat jongeren meer kans krijgen op een bestaande woning (D.P. Kruisweg en Stienstra).

In Hindeloopen kunnen cultuur en historie dicht bij elkaar komen als het historische stadsschoon van Hindeloopen zoveel mogelijk in het stadsbeeld wordt teruggebracht. Dat kan door een wandelpromenade over de

Hier wordt gerealiseerd:

Krokodillenfarm Tjongervallei

Projectontwikkeling: **FRYSKE FIER-SICHTEN**

Gereed in 2030

www.krokodillenfarm-tjongervallei.nl

provincie Fryslân
participatie Fryslân

Zeedijk van het badpaviljoen naar de haven aan te leggen. De oude zee-wering van palen bij de Noordwestpunt van de Zeedijk moet opnieuw worden aangelegd en de vroegere spuien naar het IJsselmeer gerenoveerd. Met de renovatie van de ouderwetse scheepswerf van Wijbrands kan de restauratie en bouw van kleine authentieke schepen weer rendabel worden. Op de werf moet een replica van een origineel Hindelooper fluitschip worden gebouwd. Dit type schip was in de 17e en 18e eeuw een van de sierlijkste en snelste schepen. Op de Havenkade en op het Aest moet weer ouderwetse straatverlichting worden aangebracht (Y. Wijbrands).

Eigenlijk mogen er geen Vinexwijken meer worden ontwikkeld. Maar mocht dat toch onontkoombaar zijn, dan moeten ze herkenbaar Fries worden en rekening houden met Friese landschapselementen (T. van Mourik en P. Ytsma). Ook op het gebied van woningbouw kan Fryslân op de kaart worden gezet. In samenwerking met Friese bedrijven en hogescholen kan de zogenoemde verplaatsbare halvebolwoning worden gebouwd. De halvebolwoning is van polyester cement met een diameter van 14 meter. Het is een sterke zelfdragende woning die op het water drijft, met de zon meedraait en per helikopter verplaatsbaar is. De woning kan prefab worden geproduceerd. Het huis is weer-, storm- en aardbevingbestendig en heeft een zeer hoge isolatiewaarde. Hierdoor is geen energie nodig van nutsbedrijven (D. Lammers).

Fryslân heeft ruimte voor een spraakmakend vakantiepark met alternatieve woningen. Deze woningen moeten bijzonder zijn op het gebied

van architectuur, materiaalgebruik, energievoorziening, interieur en elektronica. Wanneer er voortdurend nieuwe woningen worden gebouwd waarin steeds de nieuwste ontwikkelingen worden toegepast, is het park aantrekkelijk voor ontwerpers en bedrijven om zich er te presenteren. Het vakantiepark wordt dan tevens een permanente tentoonstelling en trekt mensen met belangstelling voor alternatieve woonvormen. Ook worden er wedstrijden georganiseerd die leiden tot de beste ontwerpen die in het park worden getoond (D. Lammers).

Naast grootschalige vakantieparken moeten er vakantiehuizen verspreid over geheel Fryslân worden gebouwd. Dat is mogelijk door samen met een organisatie als Landall Greenparcs plannen uit te werken om in elk dorp tien recreatiewoningen te bouwen. Deze woningen passen bij de architectuur en het landschap van de dorpen en richten zich voornamelijk op de zogenoemde 'slow'-recreanten (W. Smink). Daarnaast kunnen er woningen op het water worden gebouwd, zodat toeristen drijvend kunnen overnachten. De bouw van hightechprojecten op energie- en watergebied, waaronder zelfvoorzienende woonschepen, is een markt die mag rekenen op een toenemende vraag, ook vanuit het buitenland (E.L. de Graaff).

De seniorenmarkt is in opkomst. Fryslân moet uitgroeien tot centrumgebied voor senioren, oftewel het Florida van Nederland (D. Pool). Er moeten plaatsen komen waar senioren hun tweede huis kunnen bouwen en ze de vrijheid krijgen om eigen architectuur toe te passen. Er is ook een groeimarkt in de sector van de seniorencampings (H. Roescher). Met de bouw van kastelen, voorzien van een eigen slotgracht en een

ruim landgoed eromheen, wordt eveneens op de behoefte van senioren ingespeeld (R.F.C. Stroink). Dokkum wordt genoemd als stad met een wijk speciaal voor senioren (S.J. Terpstra). In de nabijheid van Sneek en Heerenveen moeten eco-villa's komen voor mensen die een duurzame levensstijl prefereren in een zo min mogelijk verstoorde natuurlijke omgeving (M. den Braber).

Het Friese landschap

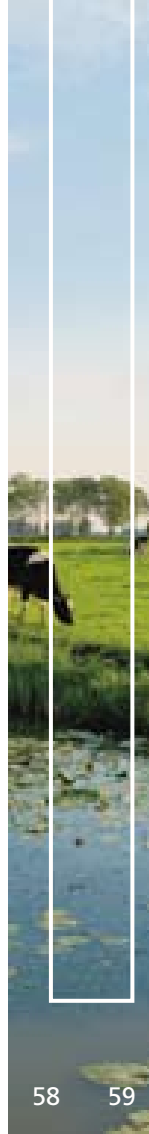
De Friese natuurgebieden moeten zich voorbereiden op de gevolgen van de rijzende zeespiegel. Op sommige plaatsen is het mogelijk om het binnendijkse klei- en klei-op-zinkgebied met de zeespiegelstijging te laten meegroeien. Dit resultaat wordt bereikt door in bepaalde delen van het land de zee binnen te laten, zodat sedimentatie ontstaat. De al aanwezige natuurwaarden nemen daardoor grotere vormen aan. Als locatie dringt het concessiegebied van de zoutwinning bij Harlingen zich op (J.J. de Boer).

Een spannend toekomstbeeld is ingezonden onder de naam Om-sloten. In dit beeld wordt er in 2030 in Fryslân geen water meer gepompt. Het huidige Fryslân is dan een groot kwelderlandschap geworden met sterk fluctuerende waterstanden. Vanwege de open verbinding met de zee bezinkt er voortdurend materiaal en slibt het landschap langzaam op. Vanuit de huidige Waddeneilanden tot Gaasterland ontstaat een gebied, zoals wij nu de Waddenzee kennen. Naast ondiepe zeeën zijn er locaties die maar enkele keren per jaar onder water staan en worden doorsneden met slenken, die hun loop steeds verleggen. Hierdoor ontstaat er geen

vaste infrastructuur voor nutsvoorzieningen. Die zijn ook niet nodig, omdat woongemeenschappen in beginsel zelfvoorzienend zijn met zoetwateropslag en duurzame energiewinning. Het openbaar vervoer wordt uitgevoerd met een monorail naast de huurkussenboot c.q. draagvleugelboot. Particulieren verplaatsen zich met amfibieterreinauto's over ebwegen of met een snelle motorboot met geringe diepgang. Doordat de economie van Fryslân voor een groot gedeelte is gebaseerd op dienstverlening, zijn veel mensen niet meer gebonden aan een vaste werkplek. Het kweldergebied is vanwege zijn omvang een enorme toeristische trekpleister en watersporters weten Fryslân massaal te vinden (S. Baars).

Het waterlandschap kent drie soorten terpen: de grondterp (zoals wij die nu kennen), de drijvende terp (met drijvende woningen) en de inversieterp (waarbij waardevolle bebouwing met een dijk wordt omgeven). In het laatste geval wordt de dijk gebruikt als energiebron door windmolens te plaatsen op de winderige zuidwestzijde. De monorail verbindt de ontdijkte Friese elf steden onderling en vormt een toeristische topattractie. De drijfterp wordt in het winterseizoen, als er ruwe zeeën staan en het hard waait, afgemeerd in rustige gebieden zoals Gaastereiland, dat tegen die tijd een van de mooiste nieuwe Waddeneilanden zal zijn.

Het Friese landschap moet worden versterkt met de ontwikkeling van een zogenoemde groene as Noord-Nederland. Deze as wordt gevormd door een keten van landschappelijk interessante gebieden van Stavoren naar Sellingen (Groningen), door Gaasterland, de Friese wouden, midden Drenthe, de Hondsrug en de Veenkoloniën. Op deze wijze ontstaat een

gebied waar toerisme, landschap, cultuur en geschiedenis samenkomen en dat door zijn uniciteit een krachtige toeristische attractie is (A. van Oosten). Ook is voorgesteld om het natuurgebied De Lits en De Lauwers te ontwikkelen tot een nieuw centrum van natuur en watersport (E. Reitsma). In het gebied Het Lage Midden moeten de veenweidegebieden in oude glorie worden hersteld (M.J. Schaijck).

In Noordnoordwest-Fryslân kan in een parklandschap komen waar ouderen graag willen verblijven (H. Reeder). Alternatief is de zogenoemde 'Tuin der lusten', een groot gebied waar vijftien nieuwe dorpen worden gesticht. De zorg voor landschap en milieu en het leven naar de hoogste gezondheidseisen staan er centraal (W. Meerdink). Bij Lemmer moet het bedrijventerrein voor het waterfront worden gewijzigd in een aantrekkelijk woon- en recreatiegebied (K. van Stralen).

De toeristische attractiewaarde van Drachten en Beetsterzwaag wordt versterkt door de aanleg van de toeristische trekpleister 'It Fryske Paradyske'. Het plan omvat een natuurgebied van 1,5 km² met een eigen microklimaat, waarin ook schapen, reeën en paarden verblijven (H. Veenstra).

In feite moet het gehele Friese landschap worden uitgeroepen tot cultuurlandschap. De provincie zou hiervoor het initiatief moeten nemen en fungeren als rolmodel voor bedrijven. Boerderijen kunnen dan worden geconserveerd door ze een goede herbestemming te geven (G. Mak). Ook moet het Friese weidse landschap 'gestoffeerd' blijven met koeien

(J. de Vries). Boeren moeten überhaupt een beloning krijgen voor de maatregelen die zij nemen om een gebied aantrekkelijker te maken (W. der Boe).

Aandacht wordt gevraagd voor de weidegebieden rond bijvoorbeeld Sneek (H. Light). Zogenoemde weidegangen maken het mogelijk dat de weilanden in Fryslân beter toegankelijk worden voor wandelaars en fietsers (E. Krol) en zo bovendien een recreatieve functie krijgen. Bij de zeedijk tussen Blije en Hijum worden boerderijen omgebouwd tot toeristische trekpleisters. Er worden streekgerechten bereid, en bietenbowling en boerengolf gespeeld. Ook worden er Friese spellen uit grootmoeders tijd gespeeld, door ze uit te vergroten, uit hun verband te halen en overdreven op te stellen. Verder is er plaats voor een boerderij met een cursusaanbod op het gebied van vormgeven in klei, azuren en bakken met natuurlijke stoffen, met een snelcursus Fries, een cursus fierljeppen en een cursus landschapschilderen. Een oude stoomtrein die rijdt op waterstof brengt de toerist van de ene voorziening naar de andere (deze ideeën van leerlingen van het Dockinga College in Ferwert werden ingebracht door W. Runia).

Een aantrekkelijk voorstel ligt besloten in het plan om zogenoemde boerdereilanden te bouwen. Boerdereilanden zijn eilanden op het land waar wonen, werken, natuur en recreatie duurzaam samengaan. Het boerdereiland is een bestaande boerderij, die is omgevormd tot een mix van kleinschalig wonen, werken, recreëren en natuurontwikkeling. Het land rond de boerderij wordt gebruikt voor natuurontwikkeling. De grond rond de huiskavel wordt gebruikt voor kleinschalige activiteiten

zoals kamperen, volkstuinieren, paardrijden in een paardenbak, maar functioneert ook als waterberging. In veel gevallen wordt het land gedeeltelijk overgedragen aan andere boeren, die in staat zijn om een beter resultaat te boeken door op een grotere schaal te werken. Schaalverkleining en schaalvergroting komen op deze wijze samen. Een boerdereiland is een uitstekende plek voor kinderdagopvang of andere kleinschalige zorgvoorzieningen.

De aanpassingen van het gebied moeten op een duurzaam verantwoorde manier plaatsvinden: grasdaken op de huizen, draadloos internet en carpools met openbaar vervoer.

Boerdereilanden verschillen per streek. Een boerdereiland in Gaasterland kan eruitzien als een statige buitenplaats met koetswoningen. Op de oude zeekeleigebieden in het noorden zijn ze meer bescheiden. Wanneer boerdereilanden samenwerken, kunnen zij op voldoende schaal streek-eigen producten op de markt brengen (R. Zeilstra).

Een nieuwe toeristische formule wordt toegepast als clusters van vijf tot tien voormalige boerderijen worden samengevoegd tot een recreatieve verblijfseenheid. In Fryslân is ruimte voor dertig van zulke residenties waar goede voorzieningen zijn. Van de bijbehorende landerijen worden nieuwe natuurgebieden gemaakt (A. van Dijk).

In Zuidoost-Fryslân kunnen nieuwe landgoederen worden gecreëerd van elk ongeveer tien hectare (B. de Jong). Als het Friese landschap wordt opgenomen in de Natuurschoonwet (NSW-regeling), is het mogelijk dat onder bepaalde condities bewoning van het platteland aantrekkelijk wordt en tegelijkertijd bestaande boerderijen een nieuwe toekomst

krijgen als paardenfokkerijen, viskwekerijen, producenten van streek-eigen producten of grondstoffenleveranciers voor de bio-energiesector (P. Vellinga).

Grootschalige riet- en houtteelt ten behoeve van duurzame energieopwekking dient zich aan. In Zuid-Midden-Fryslân moeten energiegewassen worden geteeld, zoals koolzaad waaruit olie wordt gewonnen, en graan voor de alcoholproductie. Deze teelt kan plaatsvinden in combinatie met recreatief wandelen, fietsen, paardrijden en kanoën in brede zones die tussen grote natuurparken als Het Drents-Friese Woud en Fochteloërveen bestaan. Hierdoor is er sprake van meervoudig ruimtegebruik, waarmee wordt ingespeeld op Friese kernkwaliteiten (A. Hoks). Wanneer de klimaatverandering doorzet, komt het telen van wijndruiven op de agenda als alternatief voor agrariërs die hun bedrijf willen beëindigen (Posthuma).

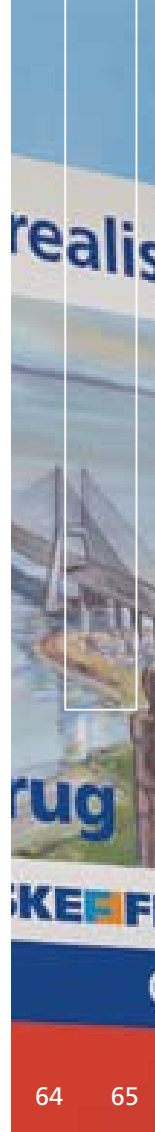
Friese terpen zijn oeroude Friese woonvormen. Met de huidige technologie kunnen ze worden gebouwd op een drijvend modulair systeem van koppelbare elementen (E. van de Velden). Bij Anjum aan het Lauwersmeer is plaats voor een superterp, waarin aan de binnenkant een bazaar wordt gevestigd. Op deze terp worden appartementen gebouwd die over de zeedijk zeezicht bieden, alsmede lodges en een restaurant (C. Botma).

Zuidelijk van Wanswerd is er plaats voor de bouw van een nieuwe terp waarop het BelevingsCentrum van Natuurlijke Elementen wordt gevestigd. Vijfentwintig Finse blokhutten maken deze terp compleet (Y.R. Hoekstra).

Tussen Harlingen en Zurich is plaats voor een strand van zo'n 8 kilometer lengte. Dit biedt recreatiemogelijkheden voor mensen die nu nog naar Noord-Holland of de Waddeneilanden moeten (E. Wegman). In het IJsselmeer moeten drie eilanden worden aangelegd, met jachthavens, woningen, strandjes en tussensluizen (J. Doele).

De tijd is rijp voor het aanleggen van nieuwe meren. Hierdoor komen er meer mogelijkheden om te wonen aan het water (J. Aulbers). In het lege midden van Fryslân (de A7-zone) moet een nieuw meer in een gebied van duizend hectare worden aangelegd, waar eenvoudige, betaalbare en energieneutrale woningen worden gebouwd (B. de Jong). De woningen zouden zelfs kunnen drijven, zodat het gemakkelijk is om te verhuizen (M. Smit). Ook tussen Surhuisterveen en Harkema is plaats voor een nieuw meer, waarbij een verbinding met De Leyen noodzakelijk is (D.P. Kruisweg). Nieuwe meren zijn prima locaties voor woningen en bedrijfsgebouwen, mits de architectuur ervan wordt aangepast aan het landschap (M. de Jong).

In het Waddengebied wordt voorgesteld om tussen Harlingen en Banthoeke een duinenrij van 5 kilometer lengte aan te leggen. Dit plan, dat moet wedijveren met het inmiddels beroemde palmeiland in Dubai, vergt een investering van € 1,5 miljard (B. Visser). Hierbij sluit het voorstel aan om boven de vijf Waddeneilanden een zesde eiland aan te leggen als toeristische trekpleister (S. Reekers). Aan dit nieuwe eiland kunnen drijvende eilanden voor wonen, werken en recreatie worden gekoppeld (K. Botman en E. Voigt).

Het Waddengebied wordt nog aantrekkelijker als er een Waddenbiotoop wordt gecreëerd. Dat is mogelijk wanneer er lange strekdammen vanaf de Noordzeekust bij Den Helder worden gebouwd, in noordwestelijke richting over de Noorderhaaks en vanaf de Waddenkust langs de oude Westereems (H.J. Nauta). Tussen de Waddeneilanden moeten waterkeringen komen, die bij extreem noodweer een veilige buffer vormen voor de mens en het Wad (A.M. van der Ploeg). De Waddenzee is voorts gebaat bij stimulering van de afzetting van zeeslib. Dit is mogelijk door Waddenterpen te bouwen die alleen droogvallen bij eb (U. Vliegenthart).

Aan de Waddenzee is ruimte voor een conferentiecentrum dat tevens uitvalsbasis is voor een relaxvakantie (A. Bakker). Een Waddenkuuroord op Ameland of Terschelling, dat vanbuiten in Friese architectuur is opgetrokken en vanbinnen ultramodern is, past in hetzelfde concept (A. Groenewoud). Aan de Waddenkust kan een monumentale, licht glooiende grasbegroeide terp worden gebouwd van 80 meter hoog. Aan de basis is het project 200 meter breed. Het wordt uitgevoerd in de vorm van een hyperbol, zodat het aansluit bij de culturele wortels van Fryslân. Op de terp is uitzicht over praktisch het gehele Waddengebied (P. Edens).

De Friese infrastructuur

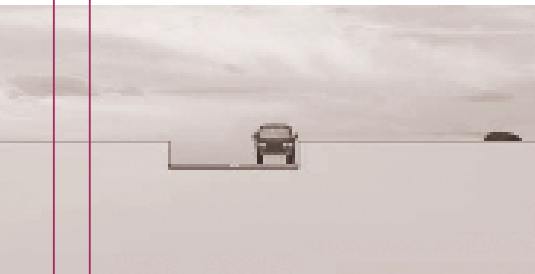
De natuurgebieden van Fryslân hebben ecologische verbindingzones nodig (P. Vellens). Om die reden moet de nieuwe vierbaansweg N381 Drachten-Donkerbroek niet worden aangelegd (O. van der Mei). Voor de rust in Fryslân wordt de aanleg van verdiepte wegen aanbevolen (H. Roebers). Daarnaast wordt gepleit om autoponten in te zetten om

het wegverkeer te ontlasten, dat vaak te maken heeft met open bruggen (E. de Boer). Ook met de aanleg van fietsvriendelijke routes zal de doorstroming van auto's bij kruisingen en rotondes verbeteren (P. Vellema). Als fietsers overal voorrang krijgen, wordt Fryslân de fietsvriendelijkste provincie van Nederland (R. Walinga).

In Leeuwarden is verdieping en ondertunneling van belangrijke verkeersknooppunten (inclusief een gedeelte van de spoorlijn Leeuwarden-Groningen) noodzakelijk om voorgoed af te rekenen met het grootste Friese verkeersknooppunt (H.G. de Haan en J. Dijkema-Reinders). In deze stad moet ook de Hurdrider worden aangelegd. Dat is een sneltram die de binnenstad van Leeuwarden verbindt met vijf grote dagattracties: het nieuwe Fries Museum, het WTC-evenementencentrum, recreatiegebied De Groene Ster, dierentuin Aquazoo en het bos van Ypey (A. van Weperen).

Fryslân moet op een vanzelfsprekende manier slow-verkeer stimuleren. Dat is mogelijk door Fryslân landschappelijk zo mooi te maken, dat

bezoekers vanuit zichzelf niet harder dan 60 kilometer per uur gaan rijden (E. Bade). Het verkeer is ook gebaat bij de invoering van de eenheidsprijs van € 1,00 per rit voor alle vormen van openbaar vervoer in Fryslân (P. van Putten). Tot de verbeelding spreekt ook de bouw van

een betonnen boogbrug bij het Noorderleeg, waar paarden over lopen (U. Vliegenthart).

Op verschillende manieren moet het openbaar vervoer worden verbeterd. Fryslân heeft grote behoefte aan een netwerk van belbussen tussen de dorpen (M.T. Kuipers) en aan de inzet van gratis kleine bussen op het platteland (J. Gerbrandy). Daarnaast moet Drachten in het spoorwegnet worden opgenomen (S. Mosman) en Leeuwarden beter bereikbaar worden door de bouw van een groot transferium bij de Werpsterhoek en de aanleg van een lightrail naar Leeuwarden CS (P. Meerdink).

Een alternatief voor de Zuiderzeelijn is de IJsselmeerlijn met een brug of tunnel van Enkhuizen naar Stavoren over bestaand spoor op de trajecten tussen Groningen-Leeuwarden-Stavoren en Enkhuizen-Zaandam-Amsterdam (J. Breimer, A.J.N. Flameling en A. Haan). De economische studies die doorgaans voor dit soort projecten worden uitgevoerd, leiden in de praktijk nogal eens tot afwijzing van plannen voor nieuwe infrastructuur door de politiek. Dat komt doordat deze studies vaak een te korte tijdshorizon hebben. Daarom moeten ze niet serieus worden genomen (A. Kingma).

Er zijn ook futuristische projecten ingediend. Historisch Fryslân herleeft met de aanleg van de kabelbaan Leeuwarden-Dokkum op het voormalige traject It Dockumer Lokaeltsje. In gondels voor twee tot vier personen worden reizigers vervoerd in een zelfsturend systeem, dat de benodigde energie verkrijgt doordat op strategische plaatsen kabelmasten zijn gebouwd die functioneren als windturbine (J. Dykstra).

De bereikbaarheid van Fryslân wordt op een unieke manier verbeterd als het Boreas-project wordt uitgevoerd. Boreas, Griekse god van de Noordenwind, verbindt het Verenigd Koninkrijk met zowel Oost-Europa als Scandinavië. Het netwerk bestaat uit een combinatie van snelle veerverbindingen en een nieuw treinconcept voor persoons- en goederenvervoer. Het netwerk kent een magneetzweeftreinbaan, de inzet van supersnelle veerboten uit Hull en containeroverslag van grote zeeschepen op coasters en catamarans die de Noordzee- en Oostzeehavens aandoen. De containers worden overgeladen met behulp van de zogenoemde Aquaplaningtrein, waarmee een nettobesparing op het energieverbruik van 40 procent wordt bereikt. Het centrum van het netwerk is een kunstmatig eiland bij Harlingen, voor de kust van Terschelling (J.J. de Boer).

In een ander project wordt het openbaar vervoer verzorgd door voertuigen die uit losse compartimenten bestaan. Deze compartimenten worden op knooppunten losgekoppeld en verbonden met andere, waarbij het reizigersaanbod de bestemming van de betreffende compartimenten bepaalt (E. de Boer).

Ook de invoering van Mondorail als symbiose van privé- en openbaar vervoer mag worden gezien als een vervoersysteem van de toekomst. Het gaat om elektrisch aangedreven privévoertuigen, die aan een monorailsysteem worden gekoppeld. De voertuigen hebben een wettelijke en technische maximumsnelheid van 40 kilometer per uur en zijn bedoeld om kleine afstanden in en tussen steden en dorpen en het landelijk gebied af te leggen. Maar ook voor trajecten van maximaal 10 à 15

kilometer naar een aankoppelpunt van de Mondorail. Aankoppeling geschiedt door het privévoertuig in een parkeervak te rijden, waarna de Mondorail het voertuig met een liftarmsysteem oppakt en aan de zijkant van de Mondorail vastzet. De inzittenden van het privévoertuig krijgen vervolgens desgewenst toegang tot het basisvoertuig van de Mondorail, waarin men kan lezen, vergaderen, lunchen of uitrusten. De bestemming van passagier en privévoertuig wordt door de bestuurder in een ingebouwde boordcomputer in het eigen voertuig ingetoetst en aan de Mondorail-bediening verstrekt. Het systeem is milieuvriendelijk, comfortabel en een potentieel exportartikel van Fryslân (J.J. de Boer).

Een bijzonder voorstel is de aanleg van een fietssnelweg voor ligfietsen. Het is mogelijk om met gebruik van open pijpen met een diameter van 1,5 meter een snelheid van 40 kilometer per uur te halen. In deze pijpen wordt de luchtcirculatie zo geregeld, dat de fietser altijd wind mee heeft. De zonne-energie die op het harde plastic dak van de pijp wordt opgewekt, wordt gebruikt om te voorzien in de energiebehoefte van het systeem (B. Frederiks).

Ook de luchtvaart moet worden ontwikkeld. Fryslân kan profiteren van de aanleg van een dependance van Schiphol in het IJsselmeer (D. Stoelwinder), van het openstellen van het vliegveld Leeuwarden voor de burgerluchtvaart (W. de Leij) en het ontwikkelen van éénuursvlieguren van en naar grote steden in Europa (B. van der Tuuk).

Samen met Groningen moet het 'gouden ei' in Noordoost-Groningen

worden benut: de aanleg van een diepzeehaven die wordt omsloten met een vierbaans autobaan naar Drachten (Tj. Miedema). Drachten zelf zou ook met grotere schepen bereikbaar moeten zijn (L. Wassenaar). Voor de beroepsvaart ligt de verbinding van Drachten met het Prinses Margrietkanaal in het verschiet (G. Ploeg-van den Brug) en een betere waterverbinding tussen Fryslân en Groningen door het herstellen van historische vaarroutes (G.H.W. Kok).

Een nieuwe vaarroute voor de pleziervaart dient zich aan. Deze route begint bij de sluis bij Gaarkeuken en loopt door de gemeenten Grootegast en Achtkarspelen via Rottevalle naar het meer De Leyen. Daarmee ontstaat een aantrekkelijk alternatief voor de beroepsvaartkanalen, het Van Starkenborghkanaal en het Prinses Margrietkanaal. De beleving wordt vergroot door de wetenschap dat in de 16e eeuw in dit gebied veel turfgravers en -schippers actief waren. Door het traject op sommige plaatsen 100 meter breed te maken kunnen er natuurlijke (Mississippi-)oevers met eilandjes ontstaan. De plannen zijn al uitgewerkt. De kosten worden geraamd op € 35 miljoen (E.W. Reinkema en G.H.W. Kok).

De vaarroute Drachten-Dokkumer Nieuwe Zijlen moet voor zeilboten opnieuw bevaarbaar worden gemaakt (J. de Boer), terwijl het Van Harinxmakanaal, dat loopt van Harlingen naar de Zwettehaven, langs Leeuwarden moet worden versmald tot een gracht. Daardoor neemt de aantrekkelijkheid van Zuidlanden als woongebied toe (P. Meerdink). In Sneek daarentegen moeten de stadsgrachten toegankelijk worden gemaakt voor rondvaartboten (Terpstra).

Ameland moet worden ontsloten door middel een boogbrug, die wordt gefinancierd door tol te heffen (A.M. van der Ploeg en N. Hoepman). Als het zover is, wordt de afstand tussen Leeuwarden en Amelandstrand met behulp van verschillende vervoersmodaliteiten binnen een tijdsperiode van een uur overbrugd (A. van Dijk). Een zweefboot die alle Waddeneilanden aandoet (K. van Dam) is een voorstel dat op korte termijn moet worden gerealiseerd.

Samenvattend

Het karakteristieke van Fryslân is veelvuldig genoemd als essentieel uitgangspunt bij de inrichting van steden, dorpen en landelijke gebieden. De noodzaak dringt zich op om deze karakteristieke eigenschappen zodanig te beschrijven, dat zij operationeel kunnen worden ingezet bij het ontwerpproces van woningen, gebouwen en ruimte. Deze taak is in een tijd waarin internet mensen met elkaar verbindt geen moeilijke opgave. Door het vervaardigen van een reeks van typerende beelden kan via een creatief proces tot een hanteerbare beschrijving worden gekomen van alles wat door velen als kenmerkend Fries wordt aangemerkt. Als landschapsarchitecten en civiele architecten hier het voortouw nemen, is de regie in deskundige handen om alle hierin geïnteresseerde Friezen te laten meebepalen wat voor hen het meest kenmerkende van Fryslân is.

3. Ideeën en projecten van het cluster: energie en water

Energie is de motor van de wereld. De wereldeconomie draait steeds beter en er is steeds meer energie nodig. De milieueffecten ervan zijn groot en nauwelijks beheersbaar. Inmiddels is een mondiale zoektocht begonnen om bestaande energiebronnen beter te exploiteren en nieuwe te ontwikkelen.

Fryslân doet hieraan op alle fronten mee, zelfs in de voorste geledingen. Onderzoek wordt uitgevoerd op hoog niveau, er zijn veel creatieve oplossingen ingebracht en in sommige sectoren is een eigen positie in de markt verworven.

De ideeënportefeuille van energie- en waterprojecten laat een harmonieus beeld zien. De richting die de verschillende projecten kiezen, is eenduidig. Er is sprake van een reeks voorstellen met een en dezelfde ambitie, in heldere taal en met realiteitszin. Het zijn beelden die onder woorden brengen dat de provincie over dertig jaar zelfvoorzienend moet zijn op het gebied van energie (H.J. Bouwers). Fryslân heeft alles in huis om proeftuin te zijn voor duurzame economie (N. Hoekstra).

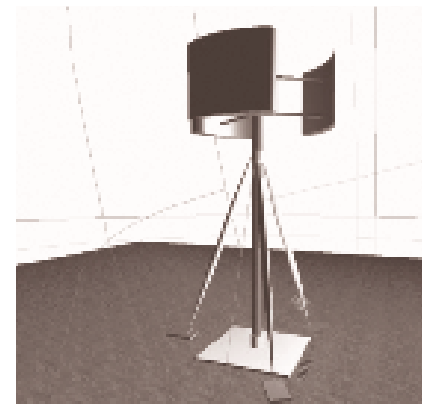
Energiebronnen

Energie komt uit verschillende bronnen. Wind bijvoorbeeld. Wind is er genoeg in Fryslân. Windmolens zijn niet populair, maar zeilwindturbines, 16 meter hoog, waarbij de technische voorzieningen in de grond zijn

verborgen, zijn een alternatief (H. Roebbers). Ruimtevaarder (en huidige hoogleraar TU Delft) Wubbo Ockels ziet in het Lauwersmeer een laddersysteem van vliegers voor zich waarmee tot 10 kilometer hoogte energie kan worden opgewekt. Futuristisch is ook het voorstel om een overdekt windturbinepark te bouwen als alternatief voor de windmolens op plekken waar die niet goed passen in het landschap (W. Draisma).

Het landschap wordt gespaard als windmolens in clusters van acht tot zestien molens worden geplaatst en er op vrijkomende landbouwgronden zonnepanelen worden gebouwd (D.J. Haasjes). Sommigen zien zonnepanelen als vast onderdeel van de middenbermen van de snelwegen (K. Pot), anderen in dijklichamen (A. Stienstra en A. Meer).

Inmiddels komen getijdencentrales op de agenda. Fryslân is de provincie bij uitstek om hiermee een begin te maken (D. Scheringa). Ook moet er een energiecentrale komen die gebruik maakt van de osmose tussen zoet en zout water (J.E. de Vries). Een goede plek voor beide projecten is het Lauwersmeer, waar de sluizen moeten worden omgebouwd tot getijdencentrales. Daarachter wordt via osmoseschermen energie gewonnen. Tegelijkertijd kan er zoute teelt van lamsoor, zeeframboos, zeekraal en garnalen plaatsvinden (A. van den Dobbelsteen). Nabij Kornwerderzand moet een eiland komen dat geschikt is voor energieopwekking: een

getijdencentrale, gecombineerd met windmolens en zonnepanelen (G. Wilstra). Ook is energieopwekking mogelijk door gebruik te maken van golfslag (J. Lankester).

Veel aandacht gaat uit naar afvalverwerking. Afval als voedsel- en energiebron. Onder de naam Cradle to the Cradle moeten systemen worden toegepast waarin hergebruik van voedsel tot meerwaarde leidt. Op deze wijze zijn grondstoffen onuitputtelijk (B. Tirion). Er is zo veel mogelijk, dat Fryslân op dit terrein een voortrekkersrol kan spelen (T. Doppenberg). Vervuild leidingwater en regenwater laten zich in schoon water omzetten (W. van der Meer). Demonstratieprojecten moeten hier voor de doorbraak zorgen: neem een proef met 200 huishoudens die hun eigen energie opwekken en laat aan iedereen de resultaten zien (G. Lettinga).

Ook de landbouw moet bijdragen aan de energieproductie. Uit suikerbieten, aardappelen en graan moet alcohol worden geproduceerd met een octaangehalte dat hoger is dan benzine. Als de alcohol in motoren wordt verbrand, wordt er op een CO₂-neutrale manier energie verbruikt (K. Hoekstra). Ook koolzaad is zeer geschikt voor opwekking van duurzame energie (D. Scheringa en J.A. Andringa). Hetzelfde geldt voor biogas dat wordt geproduceerd uit slib, mest en andere organische stoffen (G. Lettinga en A. Laane). Fryslân moet koploper op het terrein van bio-brandstoffen worden (A. van der Werf).

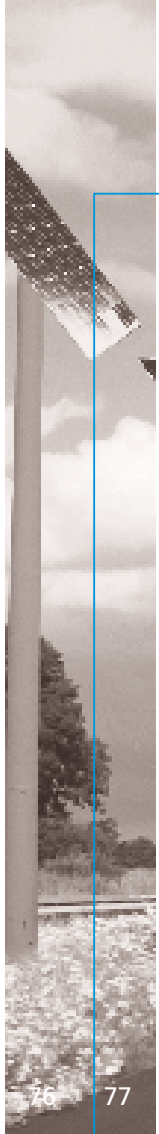
Op het gebied van watergebruik kan veel worden gewonnen als de provincie gratis regentonnen verstrekt. Het regenwater is bij uitstek geschikt

voor het besproeien van de tuin en het wassen van de auto (M. Smit).

Toepassingen met duurzame energie

Het energiebewustzijn neemt toe als in het dagelijks leven de nieuwe wijze van energiegebruik alom zichtbaar is. Zo moeten in Leeuwarden de op diesel rijdende bussen worden vervangen door elektrische bussen. Deze bussen (bijvoorbeeld Etraction) zijn weliswaar duurder dan de traditionele, maar minder vervuilend. Trouwens, Fryslân moet er ook aan denken om zélf de productie van deze bussen ter hand te nemen (W. Ockels). Drastischer is het om in Fryslân op termijn alleen het rijden op aardgas of elektriciteit toe te staan. Bezoekers van buiten de provincie kunnen dan aan de provinciegrens een ander voertuig kiezen (T. Vellenga). Een begin van dit beleid komt er als de binnenstad van Leeuwarden alleen toegankelijk wordt gemaakt voor auto's en motoren die geen CO₂ uitstoten. Als ook de gebouwen in Leeuwarden in 2020 energieneutraal worden verwarmd, is Leeuwarden de groenste hoofdstad ter wereld (R. Deelstra). Ook Ameland is een goede locatie voor experimenten in zelfvoorzienende gebouwen (M.J. van der Vijver).

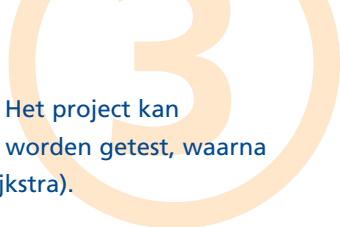
Het is inmiddels mogelijk om bestaande en nieuwbouwwoningen zodanig in te richten dat de huizen zelfvoorzienend zijn (A. Arends). Als de vervuiler betaalt en de producent van schone energie een Energie Productie Vergoeding (EPV) krijgt, snijdt het mes aan twee kanten (K.J. Hoekstra). Aangesloten kan worden bij het concept van de energieproducerende kas (N. van Andel). In Sneek liggen plannen voor een nieuw bedrijventerrein. Daar moet een concentratie van bedrijven komen

die ecologische producten fabriceren in energieneutrale bedrijfsgebouwen (E. Schraa). Van Dokkum moet op dit gebied een toplocatie worden gemaakt door de binnenstad (van Dokkum), binnen de oude stadswallen, op energiegebied zelfvoorzienend te maken en de oude waterstructuur in en rond Dokkum in ere te herstellen (S.J. Terpstra). In Fryslân moet ook worden geëxperimenteerd met de bouw van een ecodorp van zonnehuizen. Deze woningen zijn eveneens energieneutraal. De warmte wordt vastgehouden in de bodem en met geavanceerd isolatiemateriaal ontstaat een tenthuis met een futuristische aanblik (B. Frederiks).

In de watersport kan op termijn op de volgende norm worden overgegaan: alleen watersportvoertuigen op elektriciteit mogen in Fryslân varen (J. Dijkstra). Als er 100 tot 150 elektroboten worden ingezet als watertaxi, en deze watertaxi's op Friese jachtwerven worden gebouwd, zet Fryslân een belangrijke stap in de goede richting (S. Thijsen). Voor al deze voertuigen moeten oplaadpunten worden gebouwd. Deze oplaadpunten kunnen de vorm van zonnebloemen krijgen. Op die manier krijgt Fryslân op een zichtbare manier een voortrekkersrol op dit terrein. Aan dit project kan de Nuon Solar Challenge worden gekoppeld ter versterking van de communicatie.

Voor de industrie bestaat de mogelijkheid om in samenwerking met nationale of internationale bedrijven gestandaardiseerde accusystemen te ontwikkelen. Voor jachtbouwers is de uitdaging om de elektromotor een positie in het ontwerp van de jachten te geven. Omdat de Friese aanpak internationaal navolging zal kunnen krijgen, is wetenschappelijke begeleiding (bijvoorbeeld in de vorm van een bijzondere leerstoel aan

een van de technische universiteiten) gewenst. Het project kan met een bedrag van 100.000 euro in een proef worden getest, waarna € 5 miljoen nodig is voor de uitvoering (Jan Dijkstra).

In al deze toepassingen neemt de batterij een belangrijke plaats in. De zoektocht naar de superbatterij is dan ook in volle gang. Fryslân moet een poging wagen om in deze ontwikkeling een vooraanstaande plaats te verwerven (E. de Groot). Misschien is het beter om de aandelen Nuon niet te verkopen, maar deze energieleverancier te dwingen ten minste 50% van zijn energie op te wekken uit wind, water en biogas (A.J.J. van der Zon).

Windenergie is overigens ook bij uitstek geschikt voor het produceren van hennep. Er moet een coöperatie komen die zich toelegt op het verwerken van hennep tot softdrug en andere producten, en cursussen verzorgt om te laten zien wat er met hennep kan worden gemaakt (P. Huistra).

In Drachten moet de ZEPP-centrale worden gebouwd. Deze energiecentrale (Zero Emission Power Plant) slaat de vrijgekomen CO₂ op in oude aardgasvelden. Drachten kan daardoor tot kenniscentrum op dit gebied uitgroeien (L. Wassenaar). Deze centrale moet van bijzondere architectuur zijn om deze technologie te promoten en toeristen te trekken. Daarmee dringt zich de vergelijking op met de energiecentrale in Wenen, die door de beroemde architect Hundertwasser is vormgegeven (M. Ritman). Misschien is Drachten ook de plaats waar het beste een

geïntegreerd energie/water/afvalbedrijf kan worden gevestigd dat uitsluitend duurzame stroom opwekt. De Nuon-gelden moeten de startfinanciering van dit nieuwe Friese nutsbedrijf mogelijk maken (F.J. Rooijens).

Voor de energiedistributie is het nodig dat een nieuw Provinciaal Elektriciteits Bedrijf (PEB) wordt opgericht, dat Fryslân op basis van kleinschalige energieopwekking autonoom maakt op elektriciteitsgebied. Fryslân wordt daarmee gevrijwaard van stroomstoringen die onlangs grote delen van Europa troffen (D. Lammers). Daarnaast is er in Fryslân ruimte voor gasdistributie met een directe verbinding op het Russische gasleidingnet die tevens geschikt is om bijvoorbeeld biogas aan het leidingnet toe te voegen (Th. Koster).

Kennisinfrastructuur

Al deze ontwikkelingen vragen om een hechte kennisinfrastructuur. De meeste toepassingen zijn zeer hoogwaardig en vereisen technologie uit de meest uiteenlopende richtingen. Veel aandacht moet er zijn voor de kwaliteit van wonen en werken, omdat voor personeel dat werkt aan innovaties een creatieve omgeving van groot belang is (E. de Groot). Zo dient de wateruniversiteit zich aan, die in Fryslân goed zou passen (H. Roebers). Ook zijn de condities gunstig om in Fryslân een International Business School Water te starten, vanwege de sterke focus van de provincie op dit onderwerp: al 5% van de Friese economie is gebaseerd op waterbehandelingstechnologie. Er zijn in de provincie 200 HBO-studenten in de bètatechnologie, er zijn gerenommeerde bedrijven en op dit terrein is er een sterke financiële sector. De aanwezigheid van het

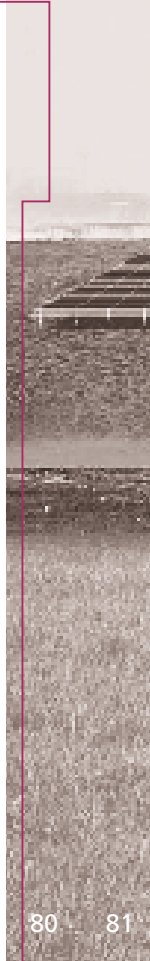
technologisch topinstituut Wetsus maakt het mogelijk om een starterscentrum en Business School van internationale allure te vestigen. Daarmee wordt de basis gelegd voor de vestiging van een Europese waterhub in Fryslân. De continuïteit van Wetsus wordt bovendien gegarandeerd als flankerende kennisinstituten worden gestimuleerd om dit in gang te zetten. Naar schatting zijn met de continuïteitgaranties € 50 miljoen en voor de aanloopkosten tussen de € 10 en 20 miljoen nodig (C.J.N. Buisman).

Op het internet moet een virtuele omgeving voor duurzame projecten worden gebouwd, waarbij gebruik wordt gemaakt van games. Op die manier wordt de ontwikkeling van innovatieve energieprojecten verbonden met de zoektocht van mensen naar avontuur, creativiteit en strategie op dit gebied (D. Schulz en P. Bemelmans). De aansluiting met het Europees Water Management-project ligt voor de hand. De provincie Fryslân heeft de leiding over dit project, dat deel uitmaakt van het Europees kennisuitwisselingsprogramma Intereg IIIC. In dit programma staan samenwerking en uitwisseling van kennis en ervaring in Europa centraal. Fryslân moet een centrale rol spelen, omdat de mogelijkheden op het terrein van afvalverwerking, inzameling, hergebruik, storten en verbranden van afval schier oneindig zijn.

Interessant is om vast te stellen dat afvalverwerkingslocatie ecopark De Wierde te Oudehaske veel internationale aandacht krijgt. Deze kennis van De Wierde wordt bijvoorbeeld toegepast in Gyula (Hongarije), waar een modern overslagstation is gerealiseerd en een plan van aanpak voor de verwerking van dierlijk afval is opgesteld. In Polva (Estland) is een

composteerinstallatie in gebruik genomen en is door het voeren van gerichte publiciteitscampagnes de gescheiden inzameling verbeterd. De lijst is veel langer, omdat ook in Zuidoost-Engeland, in het Italiaanse Genua en in het Poolse Krakau samenwerkingsverbanden tot stand zijn gekomen (A. de Vries).

Het beeld wordt aangevuld als zich in Fryslân een Internationaal Water- en Klimaatmuseum vestigt, dat sterke banden met de wetenschappelijke instellingen op dit terrein onderhoudt. Dit plan voor een museum op het gebied van water- en klimaatontwikkeling is uitgewerkt tegen de achtergrond van de Friese historie en cultuur. Vanbuiten lijkt het museum op een terp van enkele meters. In het midden van de terp is een glazen koepel aangebracht, die het dak van het museum vormt. Het museum is gebouwd in de vorm van een kruis, waarbij de vier kanten verwijzen naar de vier windrichtingen. Een geschikte plaats voor het museum is het buitendijks gebied van Marrum en Ferwert in het noorden van Fryslân. Het museum geeft een beeld van de gevolgen van de temperatuurstijging op de waterbeheerssystemen. Er is een researchafdeling, een internationale bibliotheek (eventueel gevestigd in Leeuwarden) en er wordt gebruikgemaakt van nieuwe media. De Friese kennisinstellingen en bedrijven zijn nadrukkelijk bij de exploitatie van het museum betrokken. Het museum biedt tevens plaats voor een bezoekerscentrum van It Fryske Gea en exposities van bijvoorbeeld de Waddenvereniging. Voor kinderen is er zowel binnen als buiten een speelplaats met water als leidraad. De bouw, inrichting en de start van het museum kosten iets meer dan € 5 miljoen. Er komt werk voor circa twintig personen en er worden

jaarlijks 60.000 bezoekers verwacht (T. Hoekstra).

De waterproblematiek wordt aan de orde gesteld op een in september/ oktober 2007 te organiseren Europese conferentie, die wordt voorbereid met behulp van een website waarop de initiatieven in Noord-Nederland op dit terrein worden getoond (D. van den Berg). Daarnaast kan in navolging van de Club van Rome een Club van Fryslân worden gevormd. In deze club hebben gezaghebbende mensen met visie en draagkracht uit alle geledingen van de maatschappij zitting (G. Lettinga).

Samenvattend

Energie is een veelzijdig onderwerp. Energieproductie is een proces waarin steeds meer energiebronnen samenkomen en waarin gezamenlijk optrekken voor synergie en rendement zorgt. Veel staat nog in de kinderschoenen, maar de wereldwijde zoektocht naar alternatieve energie is in volle gang. De resultaten zijn steeds meer belovend. Daardoor neemt de kans toe op een grote verandering in de manier waarop de mens energie produceert en met energie omgaat.

Zoals de provincie Groningen sterke emotionele banden heeft met aardgas en veel in het werk stelt om aardgas op nieuwe manieren toe te passen, zo heeft Fryslân meer met water, zon en wind als energiebronnen. Er zijn weinig plaatsen in Nederland waar de vestigingsomstandigheden voor duurzame-energieontwikkeling zo gunstig zijn. De hoogste slaagkans wordt bereikt als de meest direct betrokkenen bij duurzame energie nog beter samenwerken. Dat is niet alleen van belang voor het rendement van verschillende energiebronnen en -toepassingen, maar

ook noodzakelijk om te profiteren van het samengaan van wetenschap en productie.

4. Ideeën en projecten van het cluster: sport en beleving

Veel mensen zijn op zoek naar ervaringen die emoties losmaken. Zij zoeken bijzondere belevenissen. Steeds vaker vinden ze die in vormen waar veel mensen samenkomen, zoals popconcerten, sportwedstrijden en andere grootschalige bijeenkomsten. Maar ook de beleving van het winkelen, het reizen en het volgen van onderwijs wordt steeds belangrijker.

Als gevolg hiervan nemen de bestedingen in de zogenoemde vrijetijdseconomie de laatste jaren explosief toe. De sector behoort tot de snelst-groeiende delen van de economie. Naar schatting 25 procent van het nationaal inkomen wordt hier verdiend. Verwacht mag worden dat de vraag in de toekomst zal toenemen. Het zal grootser, spannender en emotioneler worden. Verschillende ideeën en projecten spelen hierop in.

Mobiliteit als beleving

Voor internationale toeristen begint de beleving op het moment van aankomst in Nederland. Wie op Schiphol landt, moet op een bijzondere manier naar Fryslân kunnen worden vervoerd. Een luchtbrug met zeppelins dient zich aan (E.J. Bruls en H. Hartog). Ook een tocht van Amsterdam naar Fryslân per zeilboot is een attractie (J. Lankester). Dat geldt eveneens voor een supersnelle verbinding over water, als onderdeel van de Porseleinroute, een bijzondere attractie voor de toerist uit Azië. Met deze route wordt de herinnering aan de 17e eeuw levend gehouden,

toen er al een drukke handel tussen Azië en Nederland was. Porselein was in die tijd een belangrijk product. De Porseleinroute doet ook de Schreierstoren op het KNSM-eiland aan. De eerdergenoemde collectie Chinees porselein die zich in het Nationaal keramiekmuseum Prinsessehof te Leeuwarden bevindt, is een ander hoogtepunt voor deze toerist (K.A. Beks).

Het Elfstedenconcept moet worden toegepast op een Elfstedenwandel-pad en een Elfstedenvaarroute voor toeristen (J. de Jong). Deze tocht kan worden gekoppeld aan een bezoek aan dertig grietenijen in Fryslân. Daarmee ontstaat de toeristische attractie 'Op z'n elf en dertigst'. Enkele voorbeelden van deze attracties zijn: het Kijk- en Doe-centrum Nooitgedagt in IJlst, Houtzaagmolen de Rat in IJlst, Houtbouwmuseum De Helling in Heeg, de eerste winkel van C&A in Sneek, de Touwslagerij Lankhorst in Sneek en het skûtsjemuseum in Earnewâld (J. Aulbers).

Traditionele sporten

Fryslân is groot in bijzondere sporten, zoals het fierljeppen, skûtsjesilen en kaatsen. De huidige tijd vraagt om een arena of een stadion waar deze sporten beoefend en met nieuwe elektronische middelen gevolgd kunnen worden. Kijken naar skûtsjesilen op grote schermen in een stadion is leuker dan de race thuis te volgen voor de televisie. Het stadion moet worden gerealiseerd in Harlingen, Sneek of Grou (G. Wilstra). Het idee wordt aangevuld met een arena aan de zuidzijde van Leeuwarden, in Drachten of bij Oudega, waar een nieuw meer moet worden gerealiseerd. Nu al organiseert het Frysk Ljeppers Boun jaarlijks

50 fierljepwedstrijden waar 50.000 bezoekers komen. Aansluiting bij het Frysk Festival en Oerol, die in dezelfde arena worden georganiseerd, zet Fryslân op de nationale en internationale kaart (J. Roorda).

Er is een markt voor Aziaten die belangstelling hebben voor watersport en zich daarin willen bekwamen. Voor een instituut dat zich op de Chinese markt richt, is dan ook een goede toekomst weggelegd. Rond dit instituut worden recreatieve voorzieningen getroffen (R. Steensma). Dit voorstel sluit aan bij het voorstel om een China Europe Centre te bouwen (zie cluster 1).

Ook het schaatsen is een inspiratiebron voor grootschalige projecten. Tussen Heerenveen en Drachten moet een 17e-eeuws stadje worden gebouwd met hoge huizen, smalle straten en grachten. Een natuurkunst-ijsbaan slingert zich door het stadje en het landschap eromheen, zodat men het Elfstedengevoel indringend kan ervaren (H.J. Dalstra). Overigens is het concept Elfstedentocht ook een exportproduct, omdat op veel plaatsen in de wereld goed gebruik kan worden gemaakt van de kennis en ervaring die is opgebouwd bij de organisatie van de Elfstedentocht (D. Keizer).

Wintersport in Fryslân moet worden gestimuleerd door de aanleg van een fiets-, skeeler- en schaatsroute van zo'n 20 kilometer (H.J. Dalstra). De schaatsroute moet twee maanden per jaar beschikbaar zijn en worden voorzien van een ijslaag van 5 centimeter dik. De route moet aansluiten bij het project 'Sporen op de Friese klei' van de gemeente

Leeuwarderadeel, waarin de oude spoorlijn van It Dockumer Lokaeltsje weer in gebruik wordt genomen en de 'stempelpost' Bartlehiem in het tracé is opgenomen (K. Mourits en N. Hoepman). Een alternatief is een 200 kilometer lange skeeler-, wandel- en fietsbaan langs de Friese elf steden (P. Geerlings, H. Meindersma en H. Heiden).

Aan de Sneekweek moet een programma worden toegevoegd met hardlopen over historische paden en een loopweek over oude kerk- en jaagpaden (A.J. Smit). Het voormalige Waddeneiland Bosch moet terug komen. En wel als feesteland waar speciaal voor jongeren avontuurlijke sporten als surfen, kiten en parachutespringen worden georganiseerd. Ook is hier plaats voor karten en paintballen. Een jeugdherberg, een hotel en een casino zijn voorzien. Hiermee wordt een alternatief geboden voor vakantieoord in Spanje en Griekenland, die voor jongeren aantrekkelijk zijn omdat zij bovenstaande activiteiten bieden (E. Douma).

Het Tjeukemeer telt veel onbenutte kansen. Met name de zuidrand van het meer moet toeristisch attractief worden gemaakt (D. Douma) door knusse haventjes aan te leggen waar zeilboten te huur zijn. Of door er een eiland te realiseren met hotels die in architectonisch opzicht de aandacht trekken (S. Thijsen). Het kan nog futuristischer door van het Tjeukemeer een themapark te maken waarin natuur, water en fauna samenkomen. De aantrekkingskracht ligt in het spektakel van licht, water en hightech waterorgels die voor een fascinerend schouwspel van water, licht en geluid zorgen. Op het Tjeukemeer kan ook een Friese variant van Sail Amsterdam worden georganiseerd, waar skûtsjes, Chinese jonken,

drakenboten en allerlei andere schepen van diverse landen worden getoond – al dan niet in wedstrijdverband. Dit programma zou ook onderdeel van de Sneekweek kunnen zijn (jongerenprogramma Fryske Fiersichten).

Als een deel van het Tjeukemeer wordt overkapt, wordt het mogelijk om ook in het voor- en najaar watersport te beoefenen. In de winter kan er tijdens een langere periode worden geschaatst (B. Scheper). Ook bij Lemmer is plaats voor een overdekt meer met wildwaterbanen, wildwatersporten en concerten op het water (F. Visser). In de buurt van Makkum moet een nieuw meer met een omvang van 200 à 300 hectare worden gecreëerd, waar in tegenstelling tot de rest van het Friese merengebied spektakel wordt geboden. Gedeeltelijke overkapping is ook hier noodzakelijk (W. van der Vegt en E. Wegman).

Zeet intensieve beleving van sport

In Fryslân is ruimte voor een permanent circuit voor motor- en autosport. In aanvulling op het circuit van Assen en Zandvoort moet in de voormalige Middelzee bij Bolsward, ten noorden van Harlingen, of in de landerijen ten noordwesten van Dokkum een wegracebaan worden aangelegd met een lengte van 4 kilometer en een supermotorbaan, deels onverhard, van 1,5 kilometer - uiteraard omringd door voorzieningen op het gebied van de auto- en motorsport (G. van Hesteren).

In Fryslân moet een groot lawaaiencentrum komen. In een gebied van 150 hectare kunnen vijftien attracties worden gebouwd die elke dag van het jaar worden bezocht. Een park van deze omvang vraagt van de toerist

Hier wordt gerealiseerd:

Overdekte Elfstedentocht

Projectontwikkeling: **FRYSKE FIERSTENTEN**

Gereed in 2030

www.overdekte-elfstedentocht.nl

projectontwikkeling

ten minste twee dagen om deze attracties te kunnen beleven (H. van der Most).

Culturele festivals

Het huidige Frysk Festival moet grootschaliger worden opgezet. Als het eenmaal in de drie jaar in een van de elf Friese steden wordt gehouden, en van nationale of zelfs internationale allure is, staat Fryslân in cultureel opzicht prominent op de kaart (B. van der Knaap). Ook een tweejaarlijks cultureel festival in Fryslân dat is geïnspireerd door het Holland Festival en de Biënnale in Kassel is een welkome aanvulling op het huidige toeristische programma in de provincie (K. Smorrenburg, M. ten Wolde en K.S. Spoelstra).

Daarnaast moet het Paviljoen van de Europese Talen worden opgericht. Dit paviljoen is een evenementenhal, die is ingericht als educatieve en toeristische trekpleister (A. Calmeyn). Een jaarlijks poëziefestival (H. Light) en een jaarlijkse Open Dag Fryslân, waarop speciale Friese sporten beoefend kunnen worden en culturele verenigingen diverse voorstellingen opvoeren (P. Stellingwerf), dragen bij aan de bekendheid van Fryslân. Op een markante plek, bijvoorbeeld bij het Klif van Oudemirdum aan het IJsselmeer, moet een groot amfitheater annex openluchtfilmtheater worden gebouwd met een draaiend decor langs bos, water en weiland. Hiermee wordt aangesloten op de geheel eigen Friese traditie van kunst in open lucht (A. Hoks).

De 340 monumentale kerken in Fryslân moeten gebruikt worden als kleinkunstpodium en zo een graantje van het toerisme meepikken. Daarmee ontstaat bovendien een aanvulling op het huidige aanbod voor toeristen, waarin zomermarkten en braderieën de hoofdrol spelen. Wat werkelijk belangrijk is in Fryslân is daarmee niet zichtbaar (D. Kuipers). In deze lijn ligt het voorstel om op meerdere locaties in Fryslân een workshop-factory te organiseren. Dat zijn creatieve doe-workshops die zin en onzin van het dagelijks leven als thema hebben en deelnemers aan de hand van Friese kunst aanzetten tot bezinning over hun eigen leven (C. Kloostra).

De canon heeft ook Fryslân bereikt. De canon is een adequaat instrument gebleken om de historie van een land vast te leggen. In de Friese canon wordt onder de titel 'The Frisian Chronicles' een meeslepend epos op film gezet, dat het midden houdt tussen Lord of the Rings en Titanic. Het centrale thema is het verhaal van de wording en de strijd van een authentiek volk aan de hand van universele dilemma's. Op deze wijze wordt met actieve deelname van de Friezen zelf de eigenheid van Fryslân voor altijd vastgelegd. Beroemde veldslagen met de Romeinen, het spitzen van de dwarsvaart en de vluchtelingenstroom bij het bombardement van Lemmer in 1799 worden verfilmd. Om de strijd tussen Schieringers en Vetkopers na te spelen moeten woningen, kloosters en dorpsgezichten worden gebouwd en eeuwenoude vergezichten weer tevoorschijn worden gehaald. Deze filmdecors blijven na de opnamen staan en gaan opnieuw een rol spelen in het dagelijks leven van Fryslân. Met interactieve gaming worden wereldwijd contacten gelegd met mensen die hun

wortels in Fryslân herontdekken en aan de film hun steentje willen bijdragen. De dialoog tussen verschillende godsdiensten wordt verrijkt als in de film uit de doeken wordt gedaan hoe men hier na eeuwen van bloed, zweet, tranen en gebeden tot een staakt-het-vuren kwam (J.J. Luhoff).

Sneek loopt warm voor een Theater voor de Kunsten als aanjager van het Cultureel Kwartier. Daarmee krijgt Sneek een volwaardige schouwborg en wordt een regionaal platform van zowel professionele kunsten als amateurkunst gerealiseerd. Voor de toeristen is het van belang dat er een cultureel zomerprogramma wordt geboden. Ook het Fries Scheepvaartmuseum en het Nationaal Modelspoor museum worden in het culturele aanbod geïntegreerd. Als vervolgens een loopbrug wordt aangelegd van de Westersingel naar de Kerkgracht en een drijvend podium in de gracht wordt gebouwd, is Sneek klaar voor de toekomst (A. Booi).

In het Tjeukemeer, direct naast de A6, is ruimte voor een groot leisurecentrum waarvan een op te richten Karel Appel-museum deel uitmaakt. Van de huidige brug over het Tjeukemeer wordt een glazen dorp gemaakt met promenades, wellnesscentra en restaurants. Deze vormen een groot tropisch vermaakcentrum dat met de schilderijen van Karel Appel een extra dimensie krijgt (G. de Haan).

In Fryslân is ook ruimte voor een cross-overfestival over de fatale vrouw, geïnspireerd op het wereldmerk Mata Hari. Uitgebeeld wordt dat er door de geschiedenis heen fatale vrouwen zijn geweest. Zij zijn er ook nu, en

ze zullen er altijd zijn. Dit festival heeft een eigen website en kent een meerdaags evenement met optredens van dichters, schrijvers, dansers en musici, evenals parades en manifestaties (K. de Jong en M. Vonderman). Ook is er plaats voor een poëziefestival, waar Friezen, Nederlanders, Vlamingen, Noordwest-Duitsers en Zuid-Afrikanen aan meedoen. Inspiratiebron is het Belgische Watou, hoewel dat zomerse festival alleen werkt met professionele dichters en beeldend kunstenaars. Het is aantrekkelijk om kerken in te schakelen. Niet alleen als locatie, maar ook ter stimulering van gedichten rond religieuze onderwerpen. Daarnaast wordt met lagere en middelbare scholen gewerkt om vanuit verschillende vakken thema's voor de gedichten te zoeken. Ook instellingen voor lichamelijk gehandicapten, penitentiaire instellingen en oudevandagentehuizen doen in verschillende categorieën mee (I. Bergema).

Op een centrale plek in het Friese landschap moet een raket worden gebouwd, die gebruikt kan worden als verdiepingscentrum. Deze raket, 'De bloem van Fryslân' genoemd, kan aan de top worden geopend; ongeveer zoals een waterlelie zich ontplooft. De bladeren van de lelie zijn van glas. In gesloten toestand is de top een kas met bloemen en planten. Een

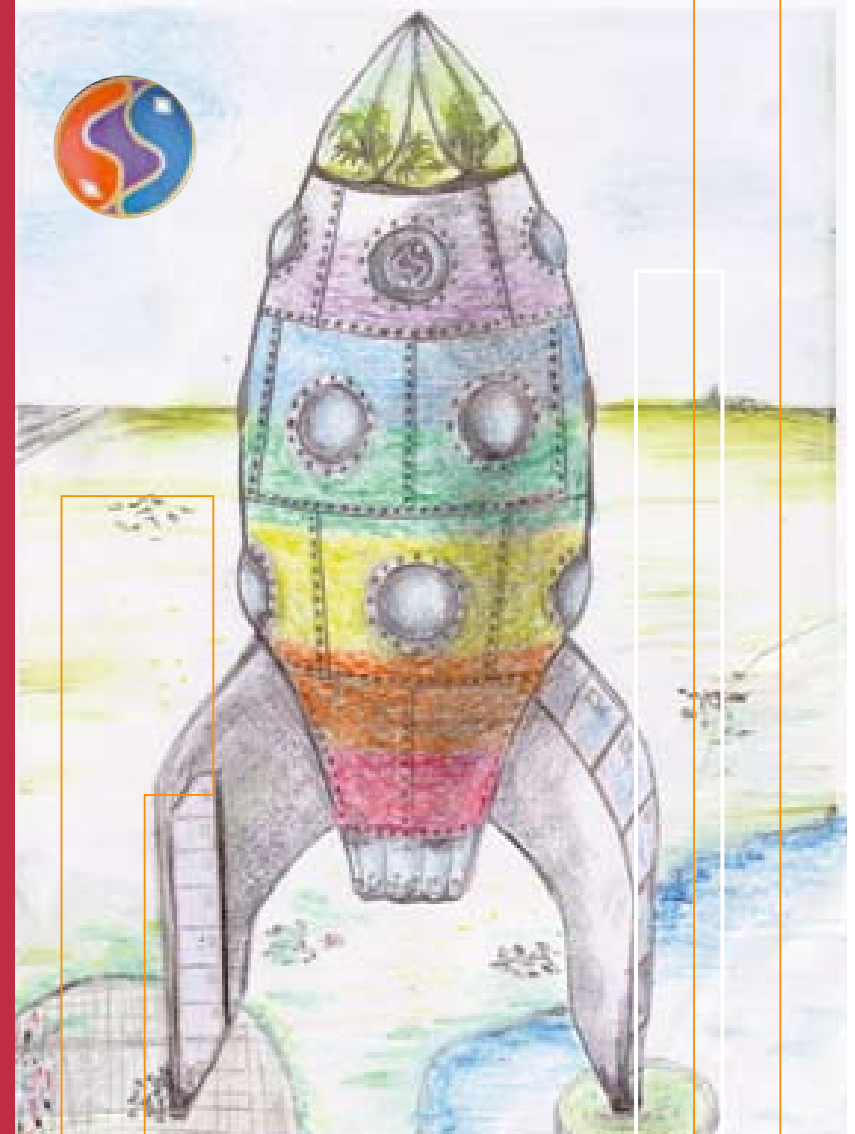
deel van het gebouw staat in het water, een ander deel op het land. Dit gebouw moet uitgroeien tot een ontmoetingsplek voor zogenaemde Frysionairen: creatieve mensen met visie en originele ideeën (W. Kuiper en A. Bobeldijk).

Beleving van de natuur

Het Waddengebied moet op de werelderfgoedlijst van Unesco komen. Daardoor zullen grote groepen internationale toeristen het gebied willen bezoeken. Een Waddenzee-bezoekerscentrum moet in Harlingen worden gevestigd (M.J. Kosters). Dit centrum zal uitgroeien tot een kunstmatige stad waarin alle elementen samenkomen die Fryslân zo geliefd maken. Daarmee is deze stad een Fryslân Experience (H. van Driem).

De oudheid van Fryslân moet worden nagebouwd (A. Arends) en Frisia Futura moet de naam zijn van een park waar in een historische Friese setting ideeën worden ontwikkeld voor de toekomst van Fryslân (H.J. Huisman).

Fryslân kan zich profileren als 'Waterhart van Europa'. De provincie kan zich daarmee meten met bekende Europese gebieden als Bretagne, Toscane en Cote d'Azur. Nodig is dat het vaarwater voor de watersport wordt verdubbeld, evenals het water voor natuur. Oude vaarroutes worden hersteld, oude meren ontpolderd en bij bestaande steden en dorpen moeten nieuwe meren worden aangelegd. Hierdoor ontstaat een aaneengesloten merengebied van Makkum tot het Lauwersmeer. Vroegere meren in dit gebied worden opnieuw aangelegd (R. Attema). Op enige

afstand van het water kunnen nieuwe woongebieden en bungalowparken worden gebouwd.

Virtuele beleving

De komst van de computer heeft grote invloed op onze belevingswereld. Steeds meer mogelijkheden dienen zich aan en presenteren zich in concrete projecten. Creativiteit in de bouw van nieuwe internettoepassingen wordt versterkt als het bedenken, beleven en toepassen van ideeën worden geïntegreerd.

Een voorbeeld daarvan is het project Archipel: virtueel eilandenrijk. De naam 'Archipel' is de titel van de gedichtenbundel van de Leeuwarder dichter J.J. Slauerhoff en tevens de naam voor een breed toegankelijk inspirerend platform voor nieuwe media. In dit project wordt het Waddengebied gezien door de ogen van toonaangevende kunstenaars en geïnspireerde bezoekers. Het mediacentrum is via internet voor iedereen toegankelijk, waar men zich ook bevindt. Elk jaar wordt een nieuw virtueel eiland aan de Archipel toegevoegd, zodat de etalage van de meest geslaagde producties telkens wordt uitgebreid. Elk eiland heeft zijn eigen thema, zoals humor, geschiedenis, muziek of poëzie. Het Archipel-initiatief is ook een stimulans voor activiteiten die in het verlengde ervan kunnen worden ontwikkeld, zoals de organisatie van een Wadden-mediafestival, masterclasses en ateliers voor buitenlandse kunstenaars (T. Mank).

In het multimediacentrum 'De toekomst is nu' komt informatie samen over de sterren, het weer en het klimaat, de natuur en de mens in

Fryslân. Webcams, opgesteld door geheel Fryslân, geven met actuele beelden een intense beleving van de mooiste natuurgebieden van de provincie. Regelmatig zijn er speciale evenementen rond astronomie, waarop over het ontstaan van het heelal wordt gediscussieerd en met telescopen, die door iedereen ook via het internet kunnen worden bediend, naar de sterren kan worden gekeken. Via verschillende methoden worden langetermijnweersvoorspellingen gedaan en met versnelde weergave van wolkenluchten kan een beeld worden gegeven van een zich boven Fryslân ontwikkelende onweersbui. Voor de vogelliefhebbers zijn in het voorjaar nestelende vogels zichtbaar via mobiele webcams. Een website met oude opnamen, een galerie van ingezonden beeld- en fotomateriaal en een discussieforum zullen niet ontbreken (G. van der Veen).

In Harlingen kan een bijzondere attractie komen waar het publiek kennisneemt van de getijden in de Waddenzee. De gaswinning aldaar maakt het mogelijk om webcams en sensoren te plaatsen die de Waddenzee op een spectaculaire manier in beeld brengen. De kwetsbare natuur wordt hier getoond aan de toerist die het gebied zelf niet hoeft te betreden, maar wel de beleving ervan wil ervaren (A. Guikema).

Virtuele beleving wordt ook vergroot met de productie van een film die de Elfstedentocht als onderwerp heeft. Het bijzondere van deze film is dat hij wordt gekoppeld aan fiets- en loopapparaten in sportscholen. Daardoor worden fitnesstrainingen prettiger, omdat zij samengaan met een intensieve emotionele sportbeleving (K.A. Beks). Een bijzondere

4

bijkomstigheid is dat in 2009 honderd jaar Elfstedentocht wordt gevierd. In dat jaar kan de film 'De hel van '63' aan het publiek worden getoond. Deze film zou de eerste in een rij moeten zijn waarin de typisch Friese reuk en smaak worden belicht. Samenwerking van CHN, FMG, Omrop Fryslân en Bridge Pictures dient zich aan (S. de Jong).

Een jaarlijks terugkerend evenement voor toeristen waarin een steeds wisselend spannend verhaal wordt verteld over de vraag waarom Fryslân nooit door de Romeinen is veroverd, accentueert de rijke historie van de provincie (J.M. Postma).

In Heerenveen is ruimte voor een Sport Experience Centre. Hier worden voorlichting en training gegeven om tot topprestaties te komen. Er zijn voorzieningen om te beleven hoe het is om de 10 kilometer van Sven Kramer te rijden, of met een zeilboot op de oceaan te varen bij windkracht 10 (T. Wallendal). Dit centrum is tevens geschikt om als trefpunt te fungeren voor de top van de sportbegeleiders in ons land (E.J. de Vries) of talentvolle jonge Friezen die de ambitie hebben om ervoor te zorgen dat de medailles die Nederland behaalt tijdens de Olympische Spelen van 2028 allemaal naar Fryslân gaan. De basis hiervoor is in principe aanwezig: jongeren in Fryslân bewegen meer dan die in de Randstad (M. ten Wolde).

Samenvattend

De term 'vrije tijd' is nauwelijks toepasbaar op de ingediende ideeën en projecten. Het zijn voorstellen die inspelen op de zoektocht van veel

mensen naar maximale beleving van de beschikbare tijd. Niet alleen is zichtbaar dat Fryslân over bijzondere steden, dorpen en landelijke gebieden beschikt die kenmerkend zijn voor de Friese identiteit, maar vooral dat deze typisch Friese kenmerken een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de belevingseconomie.

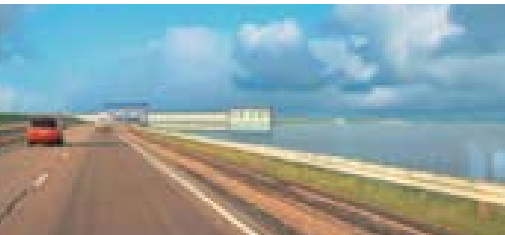

5. Ideeën en projecten van het cluster: Afsluitdijk

De Afsluitdijk werd gesloten op 28 mei 1932. In 2007 wordt dan ook het 75-jarig bestaan gevierd. Het bouwwerk is internationaal vermaard. Niet alleen door zijn lengte, die in de tijd van de bouw ongekend was, maar ook door de technologie die werd toegepast. Overal in de wereld zijn dijken aangelegd die op basis van deze kennis zijn ontworpen.

De naderende feestvreugde is een bron van inspiratie en creativiteit. Breed gedragen is de gedachte dat de Afsluitdijk aan vernieuwing toe is. Vernieuwing, omdat de omstandigheden daartoe aanleiding geven (stijging van de zeespiegel). Maar ook vernieuwing, omdat onze beleving verandert van wat met recht een toegangspoort tot Fryslân kan worden genoemd. Wie de rol van Fryslân als culturele en toeristische toplocatie in de internationale markt in aanmerking neemt, raakt doordrongen van de urgentie om deze handschoen op te pakken.

Inspelen op de kansen die zich aandienen? Dat kan met de Afsluitdijk.

Toegangspoort van Fryslân

De Afsluitdijk moet een beeldbepalende toegangspoort worden die dient als uitkijkpost, als informatiecentrum over de mogelijkheden om in Fryslân te wonen en te recreëren (J. Doele).

In deze toegangspoort moeten de voortdurende veranderingen in licht, wind en water in en rond Fryslân zichtbaar worden gemaakt (H. Roebers).

In dienst van duurzame energie

Op de Afsluitdijk komen de elementen samen. Daarom is deze plaats bijzonder geschikt om te laten zien hoe water, wind en zon op elkaar inwerken. Sommigen stellen voor om met windturbines op de Afsluitdijk energie te winnen (P. Kuijpers). Er zijn ook pleidooien om op de Afsluitdijk een getijdencentrale te bouwen en daaraan een groot expositiecentrum te verbinden, waar nieuwe technologie op het gebied van duurzame-energiewinning wordt gepresenteerd (K.J. Hoekstra, D. Keizer, E. Schraa, A.A.J.F. van den Dobbelsteen, H. Deinum, S. Jansen en B. van der Tuuk). Dit expositiecentrum moet Brundtland-paviljoen worden genoemd, met verwijzing naar de Noorse minister Brundtland. In 1987 stelde zij voor de Verenigde Naties het later beroemd geworden Brundtland-rapport op over de bedreiging van het leefklimaat op aarde als gevolg van milieuvervuiling (S. Jansen).

Nieuwe attracties

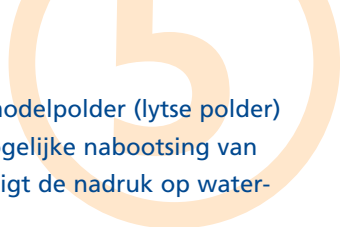
De Afsluitdijk en zijn omgeving is een inspiratiebron voor de vestiging van nieuwe attracties. Ter hoogte van Breezanddijk moet een grootschalig draaiend hoofdpaviljoen worden gebouwd, dat achtereenvolgens de Waddenzee, de Afsluitdijk en het IJsselmeer laat zien. Daarnaast is er een drijvend paviljoen mogelijk waarop innovatieve watertechnologie wordt gepresenteerd, net als een toeristisch paviljoen. Dit project, dat de naam

Aqua-Cittadelta draagt, moet uitgroeien tot een topattractie en een vast programmaonderdeel worden voor toeristen die een bezoek brengen aan Nederland. Het maakt deel uit van een reeks attracties die tot een toeristische hoofdroute moeten uitgroeien (zie ook de Porseleinroute die in het vorige hoofdstuk is beschreven).

In het project Aqua-Cittadelta begint deze route bij Schiphol als symbool van een innovatief project in de Nieuwe Droogmakerij Haarlemmermeerpolder. Dan volgt een bezoek aan Amsterdam, waar kennis wordt gemaakt met de Amsterdamse bouwstijl. Vervolgens worden de molens van de Zaanse Schans en de Oude Droogmakerijen van Wormer en Beemster bezocht. Voegen wij daaraan toe de dijken van West-Friesland en de inpoldering van de Wieringermeer, dan is Aqua-Cittadelta met woon-arken en hun comfort een goede overnachtingsplaats. De tocht gaat verder via Kornwerderzand, Makkum, de Friese meren naar Stavoren, gevolgd door een boottocht over het IJsselmeer naar Enkhuizen om via Hoorn en Volendam weer Amsterdam en Schiphol te bereiken.

Het project heeft gelijkenis met het themapark Neeltje Jans, maar is grootschaliger en multifunctioneler. Naast het eerdergenoemde hoofdpaviljoen, waar onder andere een grote dynamische maquette van de Zuiderzeewerken, de Afsluitdijk en de Waddenzee is opgenomen, is er ook een drijvend paviljoen met watertechnologische hoogstandjes van Nederland (de Oosterscheldedam, de Maeslantkering Nieuwe Waterweg en de balgstuw in de IJssel bij Kampen). Met een educatief paviljoen, dat enigszins vergelijkbaar is met het technocentrum Nemo in Amsterdam, worden interactieve projecten uitgevoerd. In het tot het project behorende toeristisch paviljoen worden typisch Friese lekkernijen en producten op

de voorgrond geplaatst. Daarnaast wordt de modelpolder (lytse polder) gebouwd, waarmee een zo natuurgetrouw mogelijke nabootsing van een IJsselmeerpolder wordt gerealiseerd. Hier ligt de nadruk op water-beheersing.

In het project is ook een Belvédère-vuurtoren opgenomen, waar zich bovenin een ronddraaiende webcam bevindt. Hierdoor kan de bezoeker op de digitale televisie thuis dezelfde beelden nogmaals beleven. Het project wordt gecombineerd met een standbeeld van Ir. Cornelis Lely (R. de Hoop).

Even grootschalig is de gedachte om de culturele uitwisseling met China tot uitdrukking te laten komen in een theatervoorstelling op de Afsluitdijk. Het project wordt zodanig ingericht, dat de Chinese toerist elementen uit eigen land herkent en zich daardoor in korte tijd in de Friese omgeving thuis voelt.

Chinezen op bezoek in Nederland worden verrast met een Chinees cultureel programma, dat begint via de autoradio die aan de bezoeker instructies geeft om op een eenvoudige wijze de buitenhaven van Breezanddijk te bereiken. Op de radio wordt een moderne compositie gespeeld en op het water zijn grote beelden te zien: een dans van Vorm en Licht, vliegende fregatten uit de tijd van de VOC en zandspuwende baggermolens. Vervolgens wordt de toneelvoorstelling bijgewoond waarin de Vliegende Hollander op een hedendaagse wijze wordt uitgebeeld.

Rode draad in dit evenement is de huidige tijd, waarin er nauwe betrekkingen met Azië zijn en de toeschouwer zich als wereldburger presenteert.

In de verschillende theatervoorstellingen zijn ook een opera en een Chinees objectentheater opgenomen. Voor de muzikale uitvoering kan een beroep worden gedaan op popgroep De Dijk, het Fries Jeugdorkest en het Crea-orkest uit Noord-Holland. Het is het onderzoeken waard of deze voorstelling ook in China kan worden gespeeld. Daarmee wordt de brug naar Azië definitief geslagen (K. Botman).

De Afsluitdijk wordt een bijzondere attractie als er haaks op deze dijk aan beide zijden een lange glazen kolom wordt gebouwd, die dient als uitzichtbaan om de Afsluitdijk op afstand in zowel de Waddenzee als het IJsselmeer te kunnen zien. Deze glazen kolom wordt over de snelweg aangelegd en kan met recht worden beschouwd als poort naar Fryslân. Het is immers een karakteristiek beeldpunt op de Afsluitdijk (A.J.J. Hoks).

De verhoging van de Afsluitdijk, die nodig is in verband met de stijging van de zeespiegel, biedt een goede gelegenheid om de Afsluitdijk over ten minste 500 meter van glas te maken. Hierdoor kijkt de passant niet meer voortdurend tegen een dijk aan, maar kan hij op deze strip zien wat er op en zelfs onder het wateroppervlak gebeurt (J. van Straten). Een dergelijke 'zeedijk van glas' is ook de titel van een daarbij aansluitend theaterstuk, waar alle Friezen aan kunnen meeschrijven en velen ook in kunnen meespelen. Op deze wijze worden oude waarden met de nieuwe tijd verbonden (H. de Boer).

Wonen op de Afsluitdijk

Rijksbouwmeester M.W. Crouwel stelt voor om een paar duizend woningen op de Afsluitdijk te bouwen. De Afsluitdijk is een prachtige plek om te wonen. Door de woningen wordt de afstand tussen Fryslân en Holland in de beleving van mensen kleiner. Daarenboven is bebouwing op een dijk-lichaam relatief goedkoop, waardoor dit idee leidt tot een belangrijke bron van inkomsten die gebruikt kunnen worden voor de bescherming van het Friese landschap. Crouwel stelt daarbij dat de woningen milieuvriendelijk moeten zijn. Zij kunnen de benodigde energie ontleenen aan zon, water en wind (Ook: B. Jansma). Ook kan worden overwogen om de woningen zo te construeren, dat zij met de getijden meebewegen (A.A.J.F. van den Dobbelsteen).

Relatie met West-Friesland

Het vervoer op de Afsluitdijk kan innovatiever. Voorgesteld wordt om over de Afsluitdijk een treinverbinding aan te leggen die zomers alleen in de weekenden rijdt (E. Bausch). Of zodanig wordt aangelegd, dat Amsterdam op een snelle manier wordt verbonden met Noord-Duitsland en Scandinavië, en Fryslân een halteplaats krijgt toebedeeld. Opgemerkt wordt dat bij de bouw van de Afsluitdijk, 75 jaar geleden, een treinverbinding ook al aan de orde is geweest. In de mobiliteitswereld geldt een eindstation doorgaans niet als aantrekkelijk. Een eindstation is een dood station. Dit pleit ervoor om de hogesnelheidslijn uit Parijs, die in 2008 in Amsterdam zal eindigen, door te trekken naar Bremen (H. van Schaijik en J. Verkerk).

Voor het autoverkeer wordt gedacht aan de bouw van een aquaduct in de Afsluitdijk (C. Eisma) en aan bruggen over de sluizen in de Afsluitdijk, aan zowel de Friese als de Noord-Hollandse kant (H. de Groot).

Als de Afsluitdijk op basis van al deze voorstellen een typisch Fries karakter krijgt, zou de provincie Fryslân een deel van West-Friesland moeten annexeren. Daardoor ontstaat er een overloopgebied voor Fryslân (H. Schroor).

Samenvattend

De Afsluitdijk spreekt tot de verbeelding. De dijk kan worden gezien als een focuspunt van waaruit de vernieuwing in de komende 25 jaar zijn beslag krijgt. Daarmee is de Afsluitdijk een zelfstandig element in de mogelijk beleidsontwikkeling van de provincie Fryslân, waarbij de ingediende voorstellen evenzovele aandachtspunten zijn.

Hier wordt gerealiseerd:

Terschellingerbrug

Projectontwikkeling: **FRYSKE FIERSICHTEN**

Gereed in 2030

www.terschellingerbrug.nl

provincie friesland

Ien slotte

Ten slotte

Dit verslag is gebaseerd op informatie die op velerlei manieren is ingediend: op de daartoe bestemde plaatsen van de website Fryske Fiersichten, tijdens de bijeenkomsten op de flip-overborden, via voorgedrukte projectformulieren, persoonlijke e-mails en handgeschreven brieven. Aan deze rapportage is veel zorg besteed. De tekst is echter niet aan de inzenders voorgelegd. Hierdoor is het mogelijk dat sommige projecten niet, onjuist of onvolledig zijn weergegeven. Ook namen van inzenders kunnen onjuist zijn gespeld.

Hoewel wij alle inzendingen naar vermogen in de verslaglegging hebben betrokken, kan het voorkomen dat ideeën of projecten die zijn ontvangen en geregistreerd niet in het verslag zijn opgenomen. In slechts een enkel geval is opname achterwege gebleven, omdat de inzending geen informatie aan het verslag toevoegde. Als inzendingen in de administratieve verwerking in het ongereede zijn geraakt, bieden wij ook hiervoor bij voorbaat onze verontschuldiging aan.

De verantwoordelijkheid voor dit verslag ligt uitsluitend bij de Stichting Maatschappij en Onderneming.

Stichting Maatschappij en Onderneming
Postbus 87859
2508 DG Den Haag
Tel.: 070-3528528
E-mail: info@smo.nl
www.smo.nl

Bijlage 1:

Informatie over Fryske Fiersichten

Onder de naam Fryske Fiersichten is een publieksdebat gevoerd over de toekomst van Fryslân. Iedereen kon zijn ambities voor Fryslân kenbaar maken en deze concretiseren in de vorm van projectideeën en voorstellen. In het debat werd gebruikgemaakt van een mix van interactieve media en is een serie bijeenkomsten georganiseerd, bedoeld om de Friese bevolking en eenieder met ideeën voor de toekomst van Fryslân te prikkelen en te stimuleren om projectvoorstellen in te dienen.

Een belangrijke rol in Fryske Fiersichten speelden de bijeenkomsten die op verschillende plaatsen in Fryslân en zelfs daarbuiten werden georganiseerd. Tijdens die bijeenkomsten werden de deelnemers gevraagd met elkaar op zoek te gaan naar idealen voor de toekomst van Fryslân en die ideaalbeelden zo goed mogelijk te vertalen in concrete ideeën en projectvoorstellen. In de periode september–december 2006 hebben er twaalf bijeenkomsten plaatsgevonden, te weten:

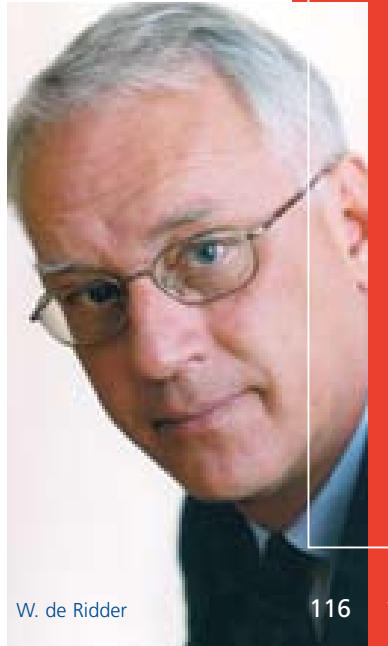
14 september	Expertmeeting Ruimte, wonen en infrastructuur
10 oktober	Expertmeeting Onderwijs en cultuur
12 oktober	Publieksbijeenkomst Sneek
16 oktober	Expertmeeting Water en energie
17 oktober	Expertmeeting Toerisme
31 oktober	Publieksbijeenkomst Leeuwarden
7 november	Publieksbijeenkomst Drachten
16 november	Expertmeeting Economie en zorg
17 november	Jongerendebat Leeuwarden
23 november	Bijeenkomst met ambtenaren van de provincie Fryslân
27 november	Publieksbijeenkomst Friezen om utens, Groningen
30 november	Publieksbijeenkomst Friezen om utens, Amsterdam

De bijeenkomsten zijn ingericht volgens de methode van Open Space. De methode benadrukt zelforganisatie en geeft maximale ruimte aan de deelnemers om zich te uiten. De centrale vragen die werden voorgelegd, luiden:

- Op welke wijze kan gebruik worden gemaakt van de Friese identiteit?
- Hoe kan de bedrijvigheid in steden en op het platteland worden bevorderd?
- Hoe kan Fryslân aantrekkelijk zijn voor Friese jongeren?

Elke bijeenkomst werd geopend met een toelichting op het project door de Commissaris van de Koningin in Fryslân. Vervolgens werd door prof. dr. W. de Ridder, hoogleraar Toekomstverkenningen, telkens een korte introductie gegeven op hetgeen de toekomst mogelijk in petto heeft voor Fryslân. Daarna gingen de aanwezigen met elkaar in debat over ideeën en concrete projectvoorstellen die moeten worden gerealiseerd.

De deelnemers konden tijdens de bijeenkomsten hun ideeën indienen door een formulier in te vullen en door hun idee kenbaar te maken aan de gespreksmoderator bij het betreffende flip-overbord. Projecten en ideeën die tijdens de bijeenkomsten

W. de Ridder

naar voren werden gebracht, zijn vervolgens door de organisatie op de website www.fryskefiersichten.nl geplaatst.

Via deze website kon iedereen gedurende de genoemde periode projectvoorstellen indienen, waarbij zij gebruik moesten maken van de geautomatiseerde invulassistent.

Dit boek is het gestructureerde verslag van de inzendingen van het toekomstdebat. Het kan worden beschouwd als een ideeënportefeuille. Het laat niet alleen zien welke onderwerpen door de deelnemers aan het debat belangrijk worden geacht, maar ook welke concrete beelden zij daarbij hebben. Voor de Friese samenleving is het een unieke informatiebron, die velen op daarbij aansluitende gedachten kan brengen en kan aanzetten om gezamenlijk op te trekken bij de realisatie ervan.

Voor het provinciaal bestuur is een duidelijke koers uitgezet om daar waar haar plannen de bevolking van Fryslân aanpreken, de inhoud ervan te toetsen aan de verwachtingen die in dit publieksdebat zijn uitgesproken.

De website van het debat is verzorgd door de opleiding Communication en Mediadesign van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden. De Stichting Maatschappij en Onderneming was verantwoordelijk voor de gekozen debatvormen, het modereren van de bijeenkomsten en de verslaglegging van de resultaten ervan.

Bijlage 2:

Register projectvoorstellen

Abma, G.	50-er jaren boerderij; Fryske wike yn Amsterdam; Ynteraktive website Fryslân
Abrahamse Akker, G.J.R. van den Andel, N. van Andringa, J.A.	Landschapstypen/dorpskenmerken ZZP-woningen Zonneterp Fryslâns weelde; Investeren in koolzaad Jeugdvoorziening; Uitzendbureau jongeren
Anthonyo, G.	Gratis energie; Herbestemming leegkomende (school)gebouwen; Oernatuur; Particulier openbaar vervoer; Wisent farm
Arets, W.M.J.	'Reservaat' Fryslân; Stedelijk Heerenveen; Stiltegebied
Arreman, R. Attema, R. Aulbers, J.	Herstel universiteit Franeker Makkumermeer 11- en 30-route; Waterhart van Europa; Wonen aan het water
Baars, S. Bade, E.	Om-sloten Slow verkeer

Bakker, A. Bakker, E. Barends, B.	Centrum zakelijke bijeenkomsten Frysk make-overtteam Alle seizoenen toerisme; Fryslân gezondheidsprovincie Durfkapitaal Trein Afsluitdijk
Bausch, E.	Voortgang Fryske Fiersichten Ambachtelijke scholen; Porseleinroute; Ruimte voor Waddenzee ; Spinning
Beetstra, J. Beks, K.A.	Menno Simons Centrum Fernuverende Fiersichten Europese conferentie duurzame energie; Fonds risicokapitaal; Patiëntenlogistiek; Proefproject duurzame ontwikkeling; Proeftuin voor tele-healthcare
Benedictus, B. Berg, A. van den Berg, D. van den	Deltaplan-onderwijs Poëziefestival Bedrijventerreinen in het landschap Promotie Fryslân in het Frysk Customer integration network; Fryslân recreatieland; Vestigingsstimulatieplan voor high potentials;
Berg, T. van den Bergema, I. Bergh, M. van den Bergsma, P. Beset, H.J.A.	Onderzoeksinstelling eiwittechnologie Fusie Friese gemeenten Premie koeien in de wei Containerisatie openbaar vervoer; Fryslân schoolland; Hanzelijn;
Bijlsma, A. Binnema, G. Boe, W. der Boer, E. de	

Boer, H. de	Schutbruggen Lanterfanten; Beleefplaats; Centrum kleinschaligheid; Zeedijk van glas
Boer, J. de	Vaarroute Drachten-Dokkumer Nieuwe Zijen; Railsysteem
Boer, J.J. de	Boreas; Eurekade ; Groepolders; Landschappelijk bouwen; Mondorail; Multifunctionele rietpolder; Proeftuin aquatische productie
Boer, R. de	Ideeën over de toekomst van Fryslân
Boersma, P.	Van elf steden naar één stad
Bonnema, S.	Boerderij en landschap-buorkerij en Gea
Bontekoe, A.	Fersoarger
Booij, A.	Cultureel Kwartier Sneek
Bos, J.H.	Ontspanningsplaats Zennez
Bosma, A.	Prestant en poëzie
Boswijk, A.	Collegehotel zorg
Botma, C.	Superterp
Botman, K.	Breezand; Elk doarp in kennisintrum; Er gaat iets moois boven Groningen
Bottema, T.	Meertaligheid als unique selling point
Bouwers, H.J.	Fryslân werom nei de ierde
Braber, M. den	Dorpscafé nieuwe stijl; Nieuwe gehuchten; Slow life – slow tourism

Breimer, J.	IJsselmeerlijn Enkhuizen–Stavoren
Brouns, M.	Verwencentrum; Skillslab; Smart caring community
Bruinsma, J.	Vrijplaatsen campers; Virtueel recreëren
Bruinsma, Y.	Friese taal en economie
Bruls, E.J., Hartog, H.	Zeppelinluchtbrug Schiphol-Fryslân
Buisman, C.N.J.	Watertechnologie
Busch, S.	Afsluitdijk poort naar Fryslân; Bezinningscentrum
Calmeyn, A.	Paviljoen Europese talen
Cavagnaro, E.	Duurzaamheid als exportproduct
Cnossen, W.	Stagecentrum zorg
Conradie, E.	Fryslân schrijft geschiedenis
Cramer, W., Hagenaars, M.C.G.M.	Friese billboards
Crouwel, W.M.	Wonen op Afsluitdijk
Dalstra, H.J.	Iis-stêd; Natuurkunstijsbaan
Dam, D.	Actieve muziekcultuur in 2030
Dam, K. van	Heefboat foar Waddeneilân
Dattatreya, R.	Koppeling Waddengas-Infrastructuur; Doelgroepprisico's
Deelstra, R.	Emissieloze binnenstad; Groene hoofdstad
Deinum, H.	Opwekking getijdenenergie
Dicke, J.	Lessen in gastvrijheid; Ouderenzorg in boerderijen; Fijnmazige recreatie
Dijk, A. van	Strand Ameland binnen een uur;

Dijk, G. van
 Dijkema-Reinders, J.
 Dijkman, K.S.
 Dijkstra, J.
 Dijkstra, P.
 Dijkstra, P.
 Dobbelsesteen, A. van den

 Doele, J.
 Doele, J.
 Douma, D.

 Douma, E. , Gerbandy, J., Jong, H. de

 Douma, E.
 Douwes, B.
 Draisma, W.
 Driem, H. van

 Drost, A.
 Dusseldorp, S. van

 Deltaplan stedelijke herstructurering;
 Frysk agriturismo;
 Open computernetwerken
 Mentorschap probleemjongeren
 Spoortunnel en rotonde Leeuwarden
 Fryske ynrjochting
 Project zonnebloem
 Infra Fryslân
 Leefbaarheid kleine kernen
 Drijvende landbouw;
 Getijdencentrale Lauwersmeer;
 Getijdenwoningen;
 Spuicentrale Afsluitdijk;
 Waterwonen, -werken en -recreëren
 Eilanden met jachthaven in IJsselmeer
 Bezoekerscentrum Afsluitdijk
 Project Lemmer;
 Project Tjeukemeer

 Konsept fan ûnderwiis
 Herstel Waddeneiland Bosch
 Maatwerk bibliotheek
 Overdekt windturbinepark
 Beachlodges op Waddeneilanden;
 Fryslân heritage celebration
 Waterverbinding Tjeukemeer-Lemmer
 Friezen komen thuis;
 Fryslân Wetterlân;
 Micro-innovatiekredieten;
 Voedseltechnologie;
 Woudagemaal

Dykstra, J.
 Edens, P.
 Eekma

 Eisma, C.
 Elzinga, G.
 Eringa, J.

 Feenstra, H.
 Feenstra, P.
 Fermo, M.

 Flameling, A.
 Floor, G.
 Fokke, C.
 Fokkers, R.
 Franssen, H.J.

 Frederiks, B.

 Geerlings, P.
 Gelderblom, A.

 Gerbandy, J.
 Glazema, A.
 Goodijk, E.
 Goot, M. van der
 Goot, T. van der

 Kabelbaan Dockumer Lokaeltsje
 Superterp
 Leegstaande kerken als multifunctionele centra;
 Taalexperiment à la Wâldnet
 Aquaduct in Afsluitdijk
 Waterpoorten
 Grijsse plaag gaat helpen;
 Theater en CVK Sneek
 Gezonde Friese levensmiddelen
 Naschoolse opvang in kerken
 Friese canon;
 Reconstructie klooster Claerkamp;
 Skyline Leeuwarden;
 Spoorlijn Afsluitdijk;
 Waterkaart van Europa
 Versterking Hogeschool Van Hall
 Inspelen op duurzame ontwikkeling
 Digitheek Fryslân
 Stop stedelijke concurrentie
 Looncompensatie zorgverleners;
 Tradecentre Fryslân
 Ecodorp met zonnehuizen;
 Fietssnelweg
 Skeeler-, wandel- en fietsbaan
 Waterexpertise;
 Kleinschalige woonvormen
 Gratis openbaar vervoer
 Wegbewijzering
 Van Wadplaats tot Badplaats
 Busmuseum
 Frysk Agnostysk Taizé

Graaf, P. de	Idee ruimtelijke planning
Graaff, E.L. de	Wonen op water
Groeneveld, M.	Volhoudbaarheid
Groenewoud, A.	Regelluwe provincie; Waddenkuuroord; Zomerevenementen
Groot, E. de	The Braingym; Superbatterij
Groot, H. de	Overbrugging sluizen Afsluitdijk
Groothof, H.	Stimuleren
Guikema, A.	Virtueel getijdenspektakel
Haak, M.	The sunshine state
Haan, G. de e.a.	Tjeukemeer Leisure annex Karel Appel-museum
Haan, H.G. de	Bereikbaar Leeuwarden
Haan, K. de	Ieder dorp een architect
Haan, P. de	10.000 bankenproject; 11 steden: Europese culturele hoofdstad; China Europe Centre
Haans, W.	Wellnesscentre
Haasjes, D.J.	Windenergieprovincie van Europa
Hagenaars, M.C.G.M.	Fryslânplan
Hakman, N.	Bedrijven uit het zicht; Zorgen voor elkaar
Heide, E. van der	Expertisecentrum Dongeradeel
Heiden, H.	Elfstedentocht op kunstijs
Hekstra, G.P.	Moratorium
Henneke, A.	Kennis- en bedrijvencentrum; Waterorgel
Hesteren, G. van	Dokkum online; Motorsportcircuit
Hettinga, J.	Zorgboerderijen

Hiemstra, B.C.	Biologisch-dynamische landbouw
Hodes, S.J.	Boomhutten als vakantiehuizen; Promotie Elfsteden
Hoek, J. van	Klusjesdiensten
Hoekema, W.	Schone industrie
Hoekstra, K.	Alternatieve energie; Superhoogbouw
Hoekstra, K.J.	Energieproductievergoeding; Energiecentrum Afsluitdijk
Hoekstra, N.	Nije enerzjyboarnen; EKOx2toerisme; Flitstrams en -boten; Fryske taal as toeristyske topattraksje; Fryske talewûnders; Frysktalige ynternetkrante; Fryslân nei top 10 bêste lannen fan de ierde ; Ombou lânbou
Hoekstra, T.	Internationaal water- en klimaatmuseum
Hoekstra, Y.R.	Naturalis Abacomes, De schutsheer van het klooster
Hoepman, N.	Ameland-expres; Grounds for change; Landmarks; Wintervaste schaatsvoorziening Bartlehiem
Hofma, J.W.	Broedplaatsen vormgeving/toegepaste kunst
Hofstra, J.	Bezinningstoerisme; Fryslângids
Hogeterp, B.	Kansen voor kansarmen
Hoks, A.	Amfitheater; Ruimteobservatorium; De stad-band; Meervoudig ruimtegebruik;

Homan, A.H.	Waterbekkens
Hoogerbrugge, E.	Fryslân verloodst
Hooghiemstra, T.	Verbinding Frieslanden
Hooijenga, I.	Ministerie van Immigratie
Hoop, R. de	"As ik opdroegen wurd"
Huisman, H.J.	Aqua-Cittadelta
Huistra, P.	Continuïteit met plezier
Huizing, B.H.	Duurzame energie voor henneproducten
Hulder, J.	Geïntegreerde eerstelijns gezondheidscentra
Iedema, G.	Herriebedrijven;
Jansen, S.	Experimentcenter energie
	Heerenveen en watersport
	Prijsvraag getijdenenergie;
	Muziekcentrum Leeuwarden;
	Seniorenuniversiteit
Jansma, G.	Afsluitdijk-Aansluitdijk
Janssen, E.	Verbreding zorgaanbod
Jensma, G.	Subsidies Friestalige rolmodellen
Jong, A. de	Friese Investeringsmaatschappij;
	Waterstedenband;
	Werkgelegenheid Fryslân
Jong, B. de	Datsja-archipel;
	De gordel;
	Nieuwe woonvormen op terp;
	Windpark Afsluitdijk
Jong, J. de	Elfstedentochten te voet en per boot;
	Mooi landschap
Jong, K. de	Festival fatale vrouwen
Jong, M. de	Opheffing scheiding stad en platteland;
	Wonen en werk rond water
Jong, S. de	De hel van '63

Kapteijn, H.	Frisse kijk op landbouw en landschap
Karstkarel, G.P.	Loterij Cronenburgh
Kater, J.	Kenniscentrum organisten
Keizer, D.	Export Elfstedentocht;
	Innovatielaboratorium;
	Studenten ontwerpen virtueel een Vinexwijk
Kessler, D. e.a.	Festival duisternis en licht;
	IJsselmeerlijn
Kessler, D.	Regionale ontwikkelings- en inrichtingsplannen
Kingma, A.	Educatief recreatieproject;
	Spoorlijn door polders
Klarenbeek, R.	Staande Mastroute via oostzijde Leeuwarden
Klein, R.	Havens zuidkant Fryslân
Klerk, S.	Nieuwe energie voor Fryslân
Kloosterman, P.	Fryslân als proeftuin 'slow'-concept;
	Maatschappelijke stage;
	Ondernemerschap als schoolvak;
	Ontkaveling
Kloostra, C.	Iets zinnigs/leuks doen in Fryslân
Klunne, M.P.	Mijn droom
Knaap, B. van der	Driejaarlijks Frysk Festival;
	Vakantiegevoel;
	Industriële architectonische stimulans
Knotter, E.	Fryske taal en kultuer
Kok, G.H.W.	Doe meer met water
Kooij, A. van der	Ameland, creative village;
	Spiritueel centrum
Koopmans, L.	Exportkredietverzekering voor Fries MKB
Koster, S.J.	Museum Afsluitdijk;
	Fryslân breedbandland;
	Talenonderwijs

Koster, T.	Gasdistributiepunt
Kosters, M.J.	Superbezoekerscentrum Harlingen
Kramer, H.	Aanpak waterwegen
Kramer, J.	Stimulering Friese taal
Krebbekx, F.F.	Passie Fryslân
Krol, E., Light, H.	Weidegangen
Krozer, J.	Glazenwadvloot; OntFriezen
Kruisweg, D.P.	Bevordering doorstroming woningen; Nieuw meer
Kuijpers, P.	Energiecomplex Afsluitdijk; Fries als dialect
Kuiper, W., Bobeldijk, A.	De bloem van Fryslân
Kuipers, D.	Foar wat heart wat
Kuipers, M.T.	Belbus; Microkredieten; Fryslân als werelderfgoed
Kuipers, W.	Leefbaarheid kleine dorpen
Kwast, H.C. van der	Frysk bloed tsjoch op?
Laane, A.	Biofuels
Lammers, D.	Alternatieve (halve bol)woning; Gratis internationaal Fries bedrijfsleven; Kleinschalige energieopwekking; Opheffen waterschap; Samenwerking bedrijven en scholen; Vakantiepark met alternatieve woningen
Landstra, M.	Keep slow
Laning, T.	Multimedia Fonds
Lankester, J.	Golfslagenenergie; Multifunctioneel biokenniscentrum; Realisering zelfvoorzienend dorp;

Leij, W. de	Slow tourism Aquaducten Leeuwarden; Openstelling vliegveld Leeuwarden; Dijkverbinding Waddeneiland
Lemersma, J.	Minderheidstalen
Lepeltak, J.	E-learning portal Waddencampus; Multimediacentrum educatie en toerisme; Waddencampus
Lettinga, G.	Duurzaam en dynamisch Fryslân; Alternatieve-energiehuishoudens; Biogas
Lettinga, J.	Eigen identiteit
Light, H.	Poëziefestival; Subsidie boeken
Likele	Centrum duurzame energie
Limburg, B. van	Karrentrekker toerisme
Louman, J.P.A.	Glasvezelring; Lightrail
Luhoff, J.J.	The Frisian Chronicles
Luitjens, L.H.	Gastheerschap
Mak, G.	Cultuurlandschap; Prikkelende provincie
Mank, T.	Virtueel eilandenrijk Archipel; Multirollen
Meer, A.	Zonne-energie dijken
Meer, W. van der	Energie vanuit ketenbenadering
Meerdink, P.	Lightrail; Van kanaal naar gracht
Meerdink, W.	Nieuw leven Hanzeverbond;
Mei, F. van der	Tuin der lusten Frysk foar bestjoerders

Mei, O. van der Meindersma, H.	Fryslân groener maken Herstelplan landschap; Nieuwe niet-overdekte kunstijsbaan
Melchers, J. Menger, F. Miedema, R. Miedema, Tj.	Bungalowlowland Geef jeugd een toekomst Leerstoel 'Meertaligheid in een mondiale wereld' Fryslân deels ontvolkt gebied; Ontsluiting diepzeehaven Groningen
Monnikhof, R. Mosman, S. Most, H. van der	Natuurpretparken Treinvervoer Lawaaicentrum; Waterwereld
Mourik, T. van Mourits, K. Munter, J. Nagel, A. Nauta, H.J. Nauta, S. Nilis, L.	Herkenbare Vinexwijken Wintersport Kattenmuseum Sterrenstad Notitie Waddenbiotoop Fries productieplatform popmuziek Fryslân op eigen kracht; Lourdes bij Witmarsum
Noordstijl Ockels, W.	Noord-Zomerlandfestival Laddermolen; Elektrische bussen Leeuwarden; Jonge ondernemers en duurzaamheid
Oosten, A. van Oostenbrug, M.	Groene as Noord-Nederland Energie: kosten-en-batenbalans; Estafette
Osinga, N.	Accelererend onderwijs; Nieuwe Friese scholen; Open, dynamiserend en flexibel personeelsbeleid
Oterdoom, K.	Kustplan 3000

an

ed

EFF

130 131

Payne, D. Peereboom, P. Pieterse, V. Pilat, S. Ploeg, A.M. van der	Franeke universiteitsstad Operationaliseren waterstof Fryslân op SecondLife Cultuurcentrum kop Afsluitdijk Boogbrug Ameland; Veilig Wad
Ploeg-van den Brug, G. Poelsma, F.	Vaarweg beroepsvaart langs Wâldwei Gezamenlijke marketing; Kwaliteitslogo Friese bedrijven
Pool, D. Poppen, R.	Fryslân: het Florida van Nederland Gemeente Fryslân; Trynwâlden in kleine dorpen
Posthuma	Politieke machtsvorming; Friese wijn
Postma, H. Postma, J.M. Pot, K. Pou, J. Putten, P. van R. Dattatreya, R.	Kenniscentrum Europese minderheidstalen Friezen versus Romeinen Zonne-energie De nije Slachte Eurovervoer Koppeling Waddengas-Infrastructuur; Doelgroepregio's
Ree, H. van	Besparingscampagne energie; Energienmeter voor besparing
Reeder, H.	Haal oude Friezen weer binnen; Parklandschap Noordwest-Fryslân; Kunstenaarsruimtes
Reekers, S. Reesk, M. van Reincke, E.	Zesde eiland Fryslân in beeld Fryske Universiteit; Terpendorp; Waterkennis

Reitsma, E.	Ontwikkeling van Fryslân
Reitsma, M.	Riedsferlach yn it Frysk
Renkema, E.W., Kok, G.H.W.	Fries-Groningse vaarroute
Reversma, R.	Geschiedenis van de Friezen
Riemersma, A.	Trijetalich ûnderwiis
Ritman, M.	Hundertwasser Zepp-centrale; Nieuwe schouwburg De Lawei;
Rixt, N.	Ontwerpfabriek schoolcomplex Tesselschadestraat Paarden als nieuwe koeien; Prijsvraag Friese architectuur; Zorgboerderij voor specifieke groepen
Roady	Feestvervoer
Roebers, H.	Friese poorten; Behoud dorpskernen; Nije terpen; Zeilwindturbine; Kunstmatige meren; Verdiepte wegen; Wateronderwijs
Roescher, H.	Het Fries cultuurhuis; Seniorencampings
Rooijers, F.J.	Duurzaam nutsbedrijf
Roorda, J.	Simmertrije
Roosma, S.	Dorpen op slot
Runia, W.	Toerisme en recreatie buitendijks gebied
Rypma, S.	Hynder as motor duorsume rekreaasje
Saffrie, P.	Fryslân boppe
Salverda, R.	Jaarlijks Tomke-festival; Startende ondernemingen; Vertaaltechnologie; Kleinschaligheid

Santen, L. van	Nijpels als Tony Blair van Fryslân
Schajick, M.J.	Het lage midden
Schajijk, H. van	Treinverbinding Afsluitdijk-Amsterdam-Alkmaar
Schalk, G. van der	Reparatieplan landschap
Scheer, G. van der	Eiland voor zelfontplooiing
Scheltinga, T.M. van	Tomtom voor Friese wateren
Scheper, B.	Fries design; Nationaal stedelijk netwerk; Overdekt (Tjeuke)meer
Scheper, B., Kromhout, W.	Regenboogvallei
Scheringa, D.	Elfstedenroute; Durfkapitaal; Friese monumenten; Getijdencentrales; Koolzaadenergie
Schotsman, N.	“Hallo, is daar iemand?”; Autark; Autarkisch wonen
Schouwstra, S.	Waddenzee
Schraa, E.	Energieopwekking uit getijdenstroming; Integrale landbouw; Energie neutraal bedrijfsterrein Sneek
Schrale, W.	Laagdrempelige havens met gratis ligplaatsen
Schriemer, G.	Evenementenkalender; Werkplekken in dorps huis
Schroor, H.	Aankoop deel West-Friesland; Provincie van rust en vertes
Schulz, D., Bemelmans, P.	Game virtuele duurzame energie
Singelsma, S.	Universiteit fan Fryslân
Smale, H.	Zorgtechnologie
Smink, W.	Duurzaam bouwen;

Smit, A.	Ecologische gehuchten;
Smit, A.J.	Slow recreation
Smit, M.	Zeehonden in Deersum
	Hele jaar Sneekweek
	Drijvende dorpen;
	Gratis regentonnen
Smit, P.	Toeristisch medisch centrum
Smit, P.S.	Elf steden één culturele hoofdstad
Smooenburg, K.S.	Excellente sectoren;
	Zorgtoerisme
Smorenborg, K.	Fryslânfestival
Soepboer, S.	Fryslân zonder economische grenzen;
	Fryslân: the Dutch Lake District
Soest, J.P. van	Coalities energie
Spoel, J. van der	Kenniscentrum ambachten;
	Oude wegverbindingen
Spoelstra, I.	Kampeersplaatsen
Spoelstra, K.S.	Europees Fries Festival
Sprokkereef, J.D.M.	Stageparadijs zorg;
	Sociale-cohesiedorpen;
	Zorgaanbod kleine kernen
Steensma, R.	Watersport voor Aziaten
Stellingwerf, P.	Jaarlijkse open dag;
	Nieuwe bestemming boerderijen
Stienstra	Betaalbare woningen;
	Zonne-energie dijken
Stoelwinder, D.	Kleinkunstacademie;
	Vliegveld IJsselmeer
Stoutjesdijk, R.	Hoger onderwijs
Straates, L.	Ouderen geven Friese les
Stralen, K. van	Steunfonds cultuurhistorie;

Stralen, K. van, Kiestra, J.	Transformatie bedrijventerreinen Lemmer
Straten, J. van	Waterbeleefcentrum
	Communicatieplan Fryslân;
	Glazen Afsluitdijk
Strik, H.	Bereikbaarheid Fryslân;
	Wereldoriëntatie
Stroink, R.F.C.	Seniorenkastelen;
	Seniorenstates
Sytema, R.	It ljocht yn 't tsjuster
Terpstra	Rondvaarten in Sneek
Terpstra, D.	Fryslân bejaardenoord
Terpstra, S.J.	Seniorenstad ;
	Zelfvoorzienend Dokkum
Thie, J.	Homo ludens in Fryslân
Thijssen, S.	Elektroboten;
	Hoteleiland
Tichelaar, J.	Vakmaninstituut
Timmerman, H.	Het Friezenhuis
Tirion, B.	Cradle to the cradle;
	Fries cultuurpark;
	Fryslan online;
	Multi-elfstedentocht
Tolsma, H.	Ombuiging ontwikkeling
Tromp, H.	Small scale business mobiliteit
Tuuk, B. van der	1-uurs vlieguren op Fryslân;
	Afsluitdijk poort naar Fryslân;
	Rustoord Friese meren;
	Koffieboerderijen;
	Natuurtoerisme;
	Vakantie met zorg
Veen, G. van der	De toekomst is nú;

Veenstra, H. Toekomst door heden te kennen
It Fryske paradyske;
Tweetalige internetsite Fryslânpromotie;
Frieze binnendijken;
Plan honderd trottoirteksttegels

Veer, T. van der Brainport Fryslân;
OV-kaart toeristen

Vegt, W. van der, Wegman, E. Frieze waterexperience

Velden, E. van de Alternatieve woningen;
Seniorenprovincie;
Sociale projectontwikkeling;
Terp op drift

Vellema, P. Fietsvriendelijke routes

Vellenga, T. Bestemming kerken;
Dorp als economische eenheid;
Energiezuinig Fryslân

Vellens, P. Verbindingszones

Vellinga, P. Meer meren;
Natuurschoonwet

Verkerk, J. Spoorverbinding Harlingen-Leeuwarden-Hamburg;
hbo-wo-instituut energie Fryslân

Versloot, L. Aquamobiel leven

Vijver, M.J. van der Zelfvoorziening in energie

Visser, A. Opwaardering Wymbritseradiel

Visser, B. Wadduinen;
Wadduinen (vervolg)

Visser, F. Overdekte watersport;
Zorgboerderijen

Vliegenthart, U. Asphalt/paarden/fiets/voetpad-netwerk;
Pilotproject paarden-betonboogbrug;
Stimuleer afzetting zeeslib;

Zelfbouwpakketten betontunnelhuis

Drijvend eiland Waddenzee

Interactieve informatiezuilen;
Mata Hari-festival

Kasteel Liauckama

Watereconomie

Werk/woonplan

European waste management

Fryske standarden dienstverlening

Overkoepelend sportcentrum;
Streekproducten

Fryske groenten en fruit;
Landschap gestoffeerd met koeien;
Supersonische museumbus

Fryslân noch griener;
Osmose-energie

Kenniscentrum water en milieu

Oud worden in schoonheid

Fryslânpromotie

Herstructureringsfonds woonwijken

Fryslân moat eigenheid behâlde;
In de voetsporen van Bonifatius;
Kerk als multifunctioneel centrum;
Potstroria verdringt de Mac;
Recreatiemodel voor iedereen;
Zorgborg of Soarchstins

Sport Experience Center;
Waterpark

Fryske Romte

Big Day Europese vogel;
Rondje milieuvriendelijk bewegen;

Voigt, E.

Vonderman, M.

Vonk, J.A.

Vos, E.

Vrander van Bruggen, M.

Vries, A.

Vries, A.P. de

Vries, E.J. de

Vries, J. de

Vries, J.E. de

Vries, L. de

Vries, R. de

Wagt, H. de

Waley, S.

Walinga, R.

Wallendal, T.

Walstra, L.

Wanders, E.A.J.

Wassenaar, L.	Verzamel alle VHR-gebieden Burgerinitiatief; Multykulturaliteit as sintrale brede tematyk; Werkgelegenheid Drachten
Wegman, E.	Multifunctioneel strand; Strand Harlingen-Zurich
Weperen, A. van	De Hurdriders; Frysk Serviceproject
Werf, A. van der	Duurzame mobiliteit; Fryslân Koplopers
Werf, A. van der, Kiestra, J.	Herinrichting N.O.-Fryslân
Weste, A.R.	Retraitecentra oude boerderijen
Westerhof, E.	Waterexport
Wezel, -- van	Luxe kuuroord Joure
Wijbrands, Y.	Cultuur en historie Hindeloopen
Wijmenga, R.	Mooi Fryslân; Kleine woongemeenschappen; Kibboets voormalige NS-stations
Willemsen, P.	Educatie dialecten
Wilstra, G.	Friese sporten; Energie-eiland; Fryske Arena
Wind, E.	Nieuwe universiteit; Water-Toerismeproject alle eilanden; Wonen en zorg
Winden, H. van de	Goed Gastheerschap
Winter, S. de	Net alles wat skreaun stiet, is wier; Poadium-tv
Wolde, M. ten	Fryslân Festival; Topsport Fryslân
Wolf, F. de	Welvarend en veilig met ander klimaat

Wynia Ytsma, P.	Biologische landbouw Combiwoningen; Fietsen ter land, zee en lucht; Prijsvraag compacte stedelijke woonmilieus
Zanden, J. van der Zanden, J. van Zanen, T.J.	Verbouw en renovatie kerk en bijgebouwen Kultuerhûs Dorp met Friese tradities; Meer meren; Samenwerking in het Noorden
Zeilstra, R. Zijlstra, I.	Boerdereilanden Marketing actieplan 'T'diel bestaat echt'; Burgum als waterdorp
Zijlstra, S.	Communeboerderijen; Behoud vrij uitzicht
Zon, A.J.J. van der	Dwing Nuon tot schone energie; Fryslân gelukkigste provincie; Fryslân immigratieprovincie; Zorg combineren met toerisme
Zuidhof, S. Zwaag, J. van der Zwart, O.	Medicijnenautomaat Kunstenaarsdorpen Extreem ontwerp Fries Museum; Franeker openluchtmuseum; Landschap waar alles mag; Verjongingscentrum
Zwart, P.	Openbaar vervoer op duurzame energie; Opleiding duurzame energie; Opleiding Friese televisie

